

ПЕРЕДМОВА*

1.

Народе мій, нездужий краю мій!
Коли позбудешся тавра століть неволі?!
Я чую спів...
Я чую гімн рабів...
Я чую як під гамір тисяч молотків
У риштованні весь спинаєшся до сонця.

До сонця! Д'горі!! Д'горі, краю мій!!! —
Давно ударили фанфари перемоги, —
То вийшли ми з ночей, то вийшли ми з зими,
Тепер рости б нам! Клекотать! Гриміть!!
Без нагаїв, без "хама" й без острогу.

В чаду і гаморі я чую скрип і рев,
Я чую стогін ранньою зорею, —
То гей з потугами, руйнуючи старе,
Наш корабель крутий зворот бере
І мерехтять під сонцем реї.
Під сонцем реї!.. Галас. Грім і бій... —
Гримлять нам молоти — фанфари перемоги.
Нам не просить, нам не молить ні в кого, —
Тримайсь!..
Тягни!..
Не оступайсь, на Бога!..
До сонця! Д'горі! Д'горі, краю мій!
Таврований...
Обскубаний...
Обдертий...

2.

В чаду століть згубили ми —о-гей! —
Згубили ми неказано, без ліку.
Від того в нас не всіх ясне лице,
Від того ми ще й нині, той чи цей,
Ще й нині ми
напівкаліки.

І тяжко так. І хочеться кричати!
Кричать...Шукати больові причини.
Комусь за нього карк переламати,
Розчавити, знайти...Але дарма...
І ми пнемось, пнемось з волячими очима
Туди! —
Вперед, де "скарг ні мук нема".
І часто десь кидаємо прокльон,
Прибиті злиднями, притомлені, голодні...
Кому прокльон?!
...Давно...Неначе сон
Встає переді мною скрізь сьогодні...
І бачу я печаль серед потуг народних.
Ганебний сон!
Йому, йому прокльон!

Де не ступну — могили і хрести.
Де не піду — руїни і могили...
Прости мені за скорб, прости, —
Із цеї скорби патосу б рости,
Із неї — виростати силі!

Хай не повернеться засуджене повік,
Хай не відновиться закопане, зарите, —
Нездужі ми в своїй землі новій
І дужі ми, що той маразм на гній
Обернемо!
як обернули в пил хомут розбитий.

3.

Уранці. Ввечері. Щоночі й кожен день
Тобі, мій велетню, брудний і непоборний!
Мої думки і біль,
мої вогні і жаль,
Що десь, як шашіль, роз'їда іржа —
Стара іржа — твій профіль чорний.
Коли позбудемось? Коли зітрем тавро?
Коли і ми сягнемо до вершин?! —
Щоб виміряти свій у світі крок
Кілометром,
а не старим аршином.
Це не печаль, далєбі і не зойк,
Це не благання і не крик розпуки,
О, ні, — то поклик! Поклик до висот!
То є жадання на шалений лет,
Щоб в нову еру нам
влетіли з гуком.
Це не печаль, не зойк....

І в цих словах без вигадки і гри,
Не для зневіри й молитов мінорних, —
Болючи за неміч, за гилу* потворну,
Не в виправдання, а на суд згори,

Я хочу десь з недавньої пори
Перегорнуть
сторінку
чорну,
Одну із безлічі... Одну із моря зла...
То дивовижні, то не чувані діла!

Та не дивуйсь ніхто, тямкуй лиш що і як.
Гей і було, немов туман осінній!..

Ось там воно! Звідтіль гила і зло!
І хоч мовляв, до нині то було,
Але під сонцем
Все можливе і від нині!..

І хочу я на гробовищі днів,
бодай для того, щоб хоч знали діти,
перегорнуть сторінку пережиту
В науку, на судовисько і гнів.
Хай не повернеться! Нехай ніхто в вогні
Не загнужда хоч їх
ніколи в світі.

1928 р. с. Скелька.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

(ЗАМІСТЬ ІНТРОДУКЦІЇ)

Прилипла Скелька (Скелька — це село)
Над Ворсклою, де гори голубіють;
Біленькі хати цвітом залило,
Попід горою ж, наче бемське скло,
Блищить вода.
А далі, мов сулія,
Поставлена на сизому шпилі,
Там, де ліси і замчище здорове,
Де дух великий, а діла малі,
Мигає маківкою, ніби на столі,
На спині гір
Куземинська Покрова.

Насупроти — Слобідка і млини,
Яснять хатки, як стебла молочаю

В рудих пісках... Село це з давніх днів
Батьки Слобідкою взивали, а сини
Його Зарічною уперто величають.

Шумлять млини, і піняться піски...
Насупроти, немов верблюдів смуга,
Упали на рожеві пелюстки
Зелені гори над зеленим лугом.
З'єднавши обрії, то древній караван,
Із безконечности ідучи в безконечність,
Через пустелі, вітер і туман,
Наставившись на дальній океан,
Припав спочить,
барвистий і статечний.

І сплять погоничі, не збуджені ніким...
Двогорбі гості в соняшній країні,
Під тягарем барвистим і важким
Нерозвантажені лежать уже віки,
Потомлено
припавши
на коліна.

* * *

Ліси і синь,
Сади і зграї нив,
І тихе марево ген-ген над хуторами,
І йдуть млини, як з степу чабани,
На кряж виходять, до вагітних нив
Вклоняються, помахують руками...

О, скільки днів і скільки поколінь
Цвінуть ці гори, дивлячись на луки.

Тече ріка в далеку голубінь,
А їм однаково — чи сонце, чи хмарінь,
Чи свій, чи ворог, зустріч чи розлука.

І тільки дуб старий, свідок людських болінь,
Безсило охкає, розкидуючи руки...

Такі ці гори, дивні і прості,—
Сльозами, потом і дощем політі,
Вони уміють жити і цвісти,
І за своїм
Ні плакати, ні жаліти.

* * *

Лунає ріг далеких пастухів,
Літають голуби над сивою габою,
А з-під гори зрина крилатий спів,
І котиться,
І кличе за собою.

Там дівчина на березі стоїть,
Над Ворсклюю сплітає русу косу
І думи нерозказані свої
В чужі пісні вкладає і голосить...

Така вже звичка вічно голосить,
Адже віки останні покоління,
Кленучи світ, і долю, і часи,
Псують красу бунтарським голосінням.

Гриміли славою і зброєю батьки;
Пройшли віки...

Як у сільці ворони,
Сини гнусавлять думи і байки,

Старі й малі, поети й жебраки,
Немов жиди на ріках Вавилону.

* * *

Та пісня ця крилата і гучна,
Видать, вродилася у новий день ця доня.
І радісно,
що радісна вона,
Що кличе і сміється,—
Що сьогодні
Од учорашнього одходить почало...
Щасливий той, хто нині ще уп'ється
Любов'ю й вірою й поб'є на щастя шкло...
А пісня, ніби райдуги крило,
Нависла аж за обрії,
На серці
Цвіте надія,
в хатах і в гаях,
І легша праця рабська та щоденна...

Благословенна молодість твоя
І віра в новий день
Благословенна!

* * *

Такий цей край... І хоч не з дивних вілл,
Та на бенкет бучний склика сурмач до себе, —
Десь там — де умира

Старий надбитий дзвін,
Де вбогі стріхи коптять синє небо.

Десь там, де на всю міць,
опроставши хребет,
М'язистий велетень, брудний і непоборний,
Розгонить іскри аж під зоряний намет —
Новий леміш кує при новім горні.

Десь там, де у чаду — вирує скрип і рев...
Десь там, де стогін ранньою зорею...
Там корабель
Крутий зворот бере,
Там мерехтять нові під сонцем реї.

Під сонцем реї... І гуде земля,—
Ударом велетень ритмує шум строкатий,—

Щоб уперед
чіткий прокласти шлях,
Щоб поворот назад
Навіки заклепати.

Щоб заклепать навік, що оджило...
І вже не стріхи коптять синє небо,—
Там птах крицевий тріпотить крилом,
Там на бенкет бучний склика сурмач до себе.

Й цвіте надія і на цих полях,
На схилах гір, на замчищах на синіх,—
Де млин заморений, припавши оддаля,
Крилом домахує, чекаючи на зміну.
Завжди — і буде.

Прийде гість сюди
І зрушить їх, ці гори розмаїті,
Гей, зрушить їх, ці дивні і прості,—
Щоб вміли, справді, в засуху цвісти
І за своїм
Ні плакати, ні жаліти.

* * *

Торкає вітер соняшну рояль
І тягне з спіхом срібно-сині гами...
"Хохландіє" розсідлана моя,
Укрита рястом, риштованнями й піснями .

Багато днів, ще більше дій пройшло;
Багато думалось, та ще не все збулося.
А вітер знову сонячним крилом
Голубить ніжно, ворогам на зло,
Обтяжене надіями колосся.

В оцих місцях, змальованих в словах,
Де мало галасу, а тиші так багато,—
Отут колись і діялись дива,
Що автор ось і гордо роздува
Заради них, щоб вам оповідати.

Те все пройшло і кануло, як дим;
Але нехай послухають онуки
"Діла" старих; воно таки гляди
Десь на дозвіллі й здасться молодим
Хоч для розваги, як не для науки.

* * *

Гукає вечір з радісних низин,
Хлюпощеться і бризкає водою,

І скачуть луни в довгої лози,
І йдуть дуби рясною чередою
Туди, туди...
Понурі та старі
Посходились до соняшної брами,
Посходились на віче угорі
І слухають, як в далях дзвонарі
Читають звіт.
Вислухують. Чубами
похитують,
Мовляв, були діла,
Були, були
Та ще немало й буде,—
Даремно там, де ніч стара пройшла,
Гудуть чиїсь зухвалі перегуди,
Дарма, дарма
Наймають там музик,—
Здіймуться знов півні з чиєїсь хати!..
Осотом поросте
І біль, і серця крик...
І вже про інше дід чесатиме язик,
Як буде
онучат він
колихати.

Та це не те, читачу любий мій,
Не будем марно часу витратити:
Вичікують давно легенд свідки німі
І просяться на сцену,— отже, ми
Почнемо, мабуть, так,
Як дід велів почати.

* * *

На схил крутий
Припала Скелька ниць,

Розкидала хатки, немов курчата;
Яснять кущі окатих полуниць
Насупроти — в борах стрільчатих,..

Зарічна й Скелька — давні дві сестри,
За руки взявшись, йдуть разом печальні.
З'єднались спільно гребельки старі
І спільно стукають млини та сукновальні.
Одна вода
І доля в них зійшлась.
Хай йому хрін із долею такою:
Як Скелька пасербицею була,
То Слобода — нерідною дочкою.

Риплять колеса. Крутяться вали
І мелять на новітніх мукомолів...
Але не так вони давно колись
На монастир,
На свій с і о н мололи.

Є місце в Скельці
Голе, як долонь.
Тепер на нім логова місяць свині,
Ну, а колись зростав тут "Вавилон",
Колись там Бог облюбував сіон
І почепив "на страх людям" святиню*.
Упершись банями зі скелі під зеніт,
Величний, як Хеопсова могила ,
Там монастир стояв —
Дзвонив...
блищав...
кадилив...
Стояв він так не знати скільки літ,
Йому б отак по судний день стреміть.
Коли б суда... зарані не вчинили.

Розписана, золочена мара,
П'ятиголова, потаєнна, хитра;
У вівтарі кадильниці горять,
А черепи лускою майорять
І мигають, як золотава мітра.
Не 'дин, не два там божих дзвонарів,
Та все чужі — Міхеї та Павліни,
Та так тягнули божих тропарів,
Що голі села й дальші хуторі
З сльозами
припадали на коліна.

Про цих мужів скрізь слава розійшлась:
Ішли прочани геть з усього світу.
Дух Божий спочивав на куполах,
А під горою річка знай текла
Та все повніла,
хтозна-чим долита.

Тягли ярмо чернечих кріпаків,
Як ласку царську,
Як дугу московську,
Нащадки запорозьких козаків
І борсались, як мухи в павуків,
Богданом продані й підписані Виговським.

Кляли весь світ, кляли чужих царів,
Кляли себе,
Кляли самого Бога...
Аж поки дух батьків заговорив —
Поки мару, за звичаєм старим,
Не справили на батьківську дорогу...
Було, було,
Не віриться й тепер,
Не в одного полізли очі сині

І з жаху, і з жалю: "То ж скінія із скіній !"
А ось, диви,— рівненько, як папір,
І на с і о н і розкошують свині.

Проте ніхто не зна і по сей день,—
До сіряків не дуже щедра слава,—
Забулось все не вписане ніде,
І тільки на пергамені в людей
Арапник царський
Іжицю поставив.

Ніхто-ніхто не знає про ту мить,
Не лишилось нічого ані в кого,
І тільки в діда іжиця щемить
Та скніє жах
Перед другим пришествям Бога.

Забулось все, у безвість одійшло,
Літа ідуть, як тінь за перезвою;
Старі руїни пилом занесло,
І місце заросло травою.

Пустують діти в цурки і в квача.
Порошать чистим сміхом, ніби снігом;
Байдуже їм, над ким вони кричать,
Байдуже, що за камені стирчать
І хто одяг кропив'яні вериги.

І тільки, кажуть, інколи вночі —
Тоді, як прийде чорна, темна осінь,
Як вітер над пустелею кричить,
Як заливаються лиш сови та сичі —
Хтось по руїнах
Ходить і голосить.

І плаче ревно, квапиться, блага —
Поки не закричали півні треті,
Шука під свист страшного батога,
Шука з риданням
коней і карету...
Це так вночі, як світ увесь мовчить,
Як упаде на землю темна осінь,
Хтось по руїнах ходить і кричить,
Хтось по руїнах ходить і голосить...
Багато знають камені німі,
Ще більше знають гори зеленаві,

Политі кров'ю, потом і слізьми,
Накриті пилом давнішньої слави.
Вони-бо знали гуннів і татар,
Вони-бо знали диких печенігів...
Але на гори — ліг бронею пар,
На камені — кропив'яні вериги.

І тільки інколи в негоду уночі,
Як упаде на землю темна осінь,
Хтось по руїнах ходить і кричить,
Хтось по руїнах ходить і голосить...

Тече ріка, як двісті літ назад.
Зійшлись дуби, чупринами кивають...
Навіть вони, якби ввійшли в азарт,
То б спромоглись не стільки розказать,
Аніж оцей
Дідусь оповідає.

Село Скелька, травень 1928 р.

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ (СПРАВЖНІЙ)

I

Ударив дзвін чотиристапудовий,
Гойднув скривавленим на сонці язиком.
Здригнули далі...
Дзвін ударив знову —
Гукає і гуде без слова,
Гуде, як вирок, як могутнійший закон.

Упершись банями зі скелі під зеніт,
Величний, як Хеопсова могила,
На кряжі монастир стоїть
(Володар, князь околиці всієї)
І дзвонить,
і гнусавить,
і кадилить...

II

Готичні башти, мури, і сади,
І чорна брама, кована залізом,
Хрести, і бані, й молодик блідий,
За хрест зачеплений,— відбилися в воді
В свічаді воронім, а понад низом —

Ген, скільки оком кинеш, навкруги —
Піски і синь,
Село, бори і далі...
То все маєтки впали до ноги,

Запнуті, ніби відлиском снігів,
Серпанком тихої вечірньої печалі.

III

Протнула Ворскла їх — кривий погнутий меч,
Що, переможений, упав на полі бою,
Упав важкий до ніг нових предтеч,
І землю надвоє розтяв той меч собою.

IV

Ударив дзвін... І кола по воді
Розбіглися,— вудилище кленове
Підняв чернець одутний і рудий,
Перехрестився і од праведних трудів
Потяг на гору — слухать Боже слово.

V

А під горою:
З свистом лановий
Зганяє челядь красти боже сіно.
І йдуть скельчанські й зарічанські кріпаки
Складати свої болі у стіжки —
Ідуть покірно, з співом-голосінням.
Блищить і піниться примара золота
(То Богом прип'ятий ковчег святого Ноя),
І дивиться на села та міста,
Як крутяться кріпацькі душі там,
Мов флюгери
над сірою стіною.

VI

За мурами, у чорних клобуках,
Заховані від погляду людського,
Пішли, як тіні, з миром на руках
Раби Всевишнього в невидимих вінках —
Пішли на бесіду,
На раду з паном Богом...

VII

Ударив дзвін,
І ризничий устав;
Сьогодні в нього клопоту по шию.
Надів кlobук, пергамени дістав —
Пішов під брязкіт срібного хреста —
Пішов на змову до намісника Христа,
На раду
До отця Ієремії...

Гуде луна, як в пащі катакомб,
У безконечнім лабіринті келій,
Біжить за чорним іноком слідком
Туди, де хмуриться хрестом кінечний ромб,
Де таємницею сповиті капітелі

VIII

Важке чоло, нахмурене, круте,
Мов крила яструба, підперли темні брови,
То кібець
Комусь лапки плете
І думу думає... В і н думає про те,
Про що сам Бог не зна. До шуму крові
Вслухається... З очей тікає сон;
Дух спокою в горнілі дум загинув.

Ігумен сам, сидить як фараон,
Як князь на троні в сонмищі ікон,
Сидить, одкинувши углиб дебелу спину.

Та чорний крук,
Насупивши чоло,
У кріслі княжому, в розкішному покої
Торкає бороду задумано крилом,
Кошлатить бороду пухнастою рукою...

Ігумен він! Чого ж в тенетах дум
Корпить душа, чого так серце скніє?
Адже, як тільки схочеться йому,
Простягне руки, і вони візьмуть.
Ніхто йому перечить не посміє.
Авжеж! Але...
Та гей і єсть така,
Єсть сила владна, вічна і фатальна,
Така тендітна і страшна рука,
Що королів кладе до каблука
Одним лиш помахом, одним кивком звичайним.
Відколи світ — не втік цього ніхто;
І часто — грізний та бундючний імператор,
Що світ поверг до ніг своїх перстом,
За полонянкою волочиться хвостом —
За крихту ласки ладен слід лизати.
Так-так, лизать...
І ось ігумен він —
Володар, князь, він деспот, а віднині —
Бундючна цяцька у руках рабині.
І не рятує чин,
І не рятує дзвін...

Давно отак "пан" спокою одбіг,
Не день, не два він грізний і понурий,

І чують всі той настрій на собі —
Кленучи світ, терплять його раби,
І щуляться хатки в німій зажурі.
Горить лампада,
І блукає тінь
Од ланцюжків по лицях Ісуса;
В барвисті шиби вдаривсь сніп промінь —
І в тишині лягла червоносинь
На килими й на старці сивоусі...

І вторить килим думам, як ві сні.
Жаданий образ вплив з-за ікони,

Заповнив, полонив.
Ігумен стиснув скроні,—
Забув себе і вік, неначе мить...
Дарма годинник вусом шерехтить,
Даремне там сміються й кличуть дзвони.

Що дзвін йому? І що йому закон?
Владиками помазаний владика!..
Ніхто не сміє ставить перепон —
Для них він пан і сам собі закон,
Було і буде так одвіку і довіку.

Як чорний крук,
Насупивши чоло,
У кріслі княжому, в розкішному покої
Торкає бороду задумано крилом,
Кошлатить бороду пухнастою рукою.

І жде... Чого? Про те ніхто не зна.
Секунди в сумніві рахує і складає.
Ну, хто в цьому ігумені впізна

Його, як є? Сорок друга весна,
Немов сімнадцята, обіцяне чекає...

І раптом — стук. Неначе вдарив ток,—
Здригнув ігумен, вірить і не вірить.
Момент іде. Його жаданий крок
Він чує, чує... Тисне на висок
Схвильований, збентежений без міри;
Устав. Звершилось! О, чудесна мить!
Прийшов вінець його тяжкої муки...
Обсмикав рясу, хрест здійняв:
Ввійдіть!..
І наперед подавсь, простягти руки.

Удруге стук: "Во ім'я всіх Богів:
Отця, і Сина, і Святого Духа..."
"Амінь,— сказав ігумен, не дослухав,—
Амінь, амінь!" —
І... ризничий уплів,
Закривши двері вслід спокійним рухом.

...Ігумен сів, ігумен важко сів,
Немов облитий зимною водою;
І стало важко так і байдуже зовсім,
А десь регоче сотня голосів:
"Фюї-їть, обдурено!.."

Рудою бородою
Поник владика, в гніві на весь світ,
А чорт над ним регоче і картає,
І свище в вуха: "Фіть, старий, фю-їть!.."

Серед покоїв ризничий стоїть,
В руках пергамену пожовклі повертає.

Ризничий:

"Благослови, Владико, в добрий час
Почати справу. Я вас потривожив,
Вам тяжко нині? Але я до вас
З наказу вашого; заким ще світ не згас,
Ми мусим злагодити справу нашу..."

Ігумен: "...Боже!

(І задривав) я мало не забув,—
Так-так, сідай, мій брате Никодиме:
Почнем, почнем..." — І сам в лиці, як був.

Залишився, лише, розправив спину,
Та по брові пробігла тінь страшна,
Метнули іскрами погрози очі сині:

"Ага, он як!? О, знатиме вона!

В о н а у мене знатиме. До дна
Хай вип'є чашу помсти і терпіння.

І рід її — уся та чорна м р а з ь,
Та дика, непокірна чорна кістка...

Так мною гребувати?! —

Гей, пиши наказ!

Пиши, мій брате! І царициний указ
Ти нагадай тій черні. Напоказ Усьому світу..."

Ризничий (здивовано):

"Отче, тут є звістка..."

Ігумен:

"Ні-ні, після, я знаю, то потім,—

Пиши!"

І ризничий покійно сів писати.

І щулились ікони золоті,
Так шкрябав Никодим Святий
Ретельний, одноокий і носатий.
Він розумів ігумена свого —
В таку годину цей наказ до речі;

Подивимось тепера — хто кого!
А то занадто вивчились перечить...

"Пиши:

В ім'я святині і святих,
Во ім'я Богом даного престолу,
Аби гнів праведний від себе одвести —
Від вас, рабів,—

Наказую:

Внести

В скарбницю монастирську, як ніколи,
Віднині вдвоє! Щоб уникнуть мук,
Щоб не вернуть Содому та Гоморри ,
Ви мусите із непростених рук,
Благаючи обитель цю стару,
Долить лампади й сповнити комори.

Пиши: Так от...—

Ігумен встав, як ніч,
І заходив весь чорний та крилатий.
І ляскають слова, неначе бич,—
То він надумав дивовижну річ:
Потроювать одвічні постулати,
Закон поновлювать.

— Пиши, мій брате, є?

Тепер по черзі: з двору двадцять гривень,
З душі окремо,— кожен хай дає.
Крім того, кожен хай майно своє
Розділить на три частки рівно
І дві віддасть ь...
Або, зажди, не так,

Потрібна птиця, скот і полотно сувої,
Реєстр у тебе... Справа ця проста,

Ти сам це зробиш,— вкрутиш ще хвоста,
Тільки у т р о й,
Ти чуєш,
Збільш утрое!"

Ризничий: "Воістину, Владико..."

Ігумен:

"Стій, чекай,
Я головне забув тобі сказати: —
Щовечора тепер жене нехай
Підрядчиків міцний нагай
Отроковиць усіх святиню прибирати.
Усіх до одної! Ти чуєш? Запиши!
До одної.
Нехай для братських келій
Приносять квіти, будуть ряси шить,
Білизну прати і для кожної душі
Щоднини прибирають постелі.
А ще...—
Ієремія осміхнувсь.
Не доказав — на ризничого глянув:
— Ти розумієш? (Ризничий здригнув):
З усіх лише ти бережи одну!
І дбай за це
і ввечері, і рано!.."

Замислився,

І гнів розтав, як дим.
В барвистих шибках сонця промінь тліє,
Вовтузиться в чернечій бороді...
І не вгадає інок Никодим
Понурих дум отця Ієремії...

Ігумен:

"Келейного!

Гей, ти, лінивий раб,
Ледачий Саво! Де ти там загинув?
Сюди! (Ввійшов худий, немов мара,
Послушник.) Так, пора, пора, пора...
Гукай мерщій сюди отця Павліна!"

ІХ

Янтарні чотки,
Хрестик і шнурок,
Рожевий палець в персні золотому:
Смиренний із смиренніших пророк —
Бурчить Павлін, як вивчений урок,
Молитву лагідну двадцятому святому...

У хмарах ладану лампади майорять.
Волає бас півсонно-монотонно...
А сірий люд, під танок дзвонаря,
По манію святого орара
Лягає ниць — поклони тяжко ронить...

По праву руку — чорні клобуки,
А просто — камілавки золотаві,
По ліву — монастирські кріпаки,
Попід стіною ж в кріслищах важких —
Старі ченці ведуть борню з лукавим:
В руках старечих чотки шелестять,
А на устах німота опочила,
І сонні очі липнуть до Христа,
Неначе "откровеніє" хочуть
Знайти в його одежі сніжно-білій.

І тільки отроки — послушники богів,
З великими блискучими очами —

В огні юнацької замкнутої снаги
Вмлівають од дівочої ноги,
Що десь побачили між різними ногами...
Такі округлі — литка і стегно...
Яка рука ці лінії точила:
Пружинясті... П'янючі, як вино,
Магічні лінії... Для них усе дано,
І навіть плахта їх закрить зовсім не в силі.
На крилосі хвилюються альти
І бас гуде, немов орган в костьолі...
У церкві ні пролізти, ні пройти.
Ось блиснули ворота золоті,—
Мужицькі душі розстелились долі...
Келейний встав,
Пройшов до них і зник...
А дим пливе туманом із кадила,—
Гойдає дзвін скривавлений язик,
І озиваються на цей мідяний зик
Усі ченці й усі святі з могили.
О, скільки їх — цих божих дзвонарів!
Та все чужі — Міхеї і Павліни;
Як гаркнули враз божих тропарів,—
Аж голі села й дальні хутори
Попадали з сльозами на коліна...

Х

Данило був так ніби отаман;
Хоч молодий, але розумний, смілий.
Казали;
"О, якби йому гаман
Та ще в гамані — був би з нього пан,
Не то — і гетьманом зробився б наш Данило!.
Простий кріпак — чорнявий і стрункий,
Він виглядить, як справжній син козачий.

...Коли б це знов, коли б оце полки
І зброї дзвін,— коли б не час такий,
Не один би заплакав...
Та й заплаче!.."

Так часто марив він серед липкої мли —
Як встане слава, й бій кривавий гряне,
І блисне меч...
Гей, сили в нім гули,—
Недаром же батьки колись були
У Гадяцькому полку чотарями :

ХІ

Тропар — молитовний вірш для співу на честь свята.
"Послухайте,
Товариші мої!
Братове, друзі, матері і сестри!
Та доки ж нам терпіть?! На землях на своїх
Ми в злиднях топимось — чернечі холуї...
А чи не досить нам ганьби ції?!
А чи не досить
Ярма
Нести?
Г а?!"

.....

Ще день не згас і не настигла ніч,
А на майдан зібралось люду сила:
Із лугу з вилами і косами зійшлись
Скельчани й зарічани — всі збрелись,
Усіх сюди згукав юнак Данило...
І хвилювався сход, і глухо гомонів;
Зідхали, думали, пригадували Бога...
Чи снилося таке кому ві сні:

Вони накликали на себе кару й гнів —
Вони на луках
Вбили ланового!

Кипів Данило: "Чом же мовчите?!..
Усіх побить! Усе на пил зітерти!
Ік чорту це криваве і "святе" —
Оце чудовисько... Чого ж ви мовчите?
Злякались смерті?!

Панове злидні,—
Правди аніде!
Не дошукатись правди гречкосіям.
Так ліпше ж нехай кара загуде —
Мужицька кара!.. Ми їх доведем
Або помрем і спочивок знайдем,
Або — розтрощим
І, як дим, розвієм...
Що губим ми?!"
Хрестилися тітки
І плакали неvtішними сльозами,
А на гарбі стояв юнак палкий
І у мужицькі голови кріпкі,
Немов камінням,
Бив
Словами:

"...Громадо чесна! Каяття нема!
І завтра прийде кара неминуча...
Невже ж та нам сокири не втримать,
Щоби не датись голови здіймать
За трутнів
Неробучих?!"

У тишині з плачем гудуть жуки,
А десь встає примара з канчуками: ...
Московське військо... треуголки і штики...
Стискають граблища корявими руками.
Анітелень.

Аж ось хтось обізвався:
"Еге... Але... ти знаєш що, Даниле,—
То правда все — оці твої слова,
Але ж... своя дорожча голова,
Хоч тяжко нам, а все ж... життя нам миле..."
"А так, авжеж,— озвалися другі,—
Умерти зовсім — штука, знаєш, теє...
Одпорять нас — так що ж,— ці упруги
Позаростають, та і все, ги-ги,
Пороли нас не так і що ж — не теє..." —

Поблід Данило. Зблід і захолов.
"...Не теє... Теє..." — гомонить громада.
У серці кригою взялась гаряча кров:
Боров він рабськість цю, боров — не поборов
І слів не має,
і чорт-має ради.

А зборище шумить: "Не треба, геть!
Тобі то що, а в нас і жінка, й діти...
Хто хоче вмерти — той нехай помре,
А ми не хочем — нам би дихать... жити..."

То кида хтось один свої думки,
То хтось один за всіх надривно виє,
А решта — ані слова, ні за ким.
Вислухують понуро мужики
І хилять важко мозолясту шию...

Неначе ніж у серце крижане,
Неначе пазурі роздерли шерхлу рану:
Усі мовчать, а хтось один клене...

І тільки дружньо, мов у яструба, вогнем
Блиснули очі
Дівчини Мар'яни.

Блідий Данило миттю спалахнув:
"Раби!
Посміттюхи!
Покірна чернь безсила!..
Тягніть ярмо!.. Я — годі, дотягнув.
Я сам піду!" —
У гніві розмахнув
І на скіпки
об віз розщепив вила...

Голос:
"...Стій, Даниле! Стій!..
В тобі святий вогонь горить, юначе.
Хай я й старий, та ще в руці моїй
Втримається, хоча не меч, так кий —
Ходім!

Нехай ця челядь плаче...
Ходімо, сину!.. Хай ми і помрем,
Але неславу терпіти доволі,
Доволі! Мертвих сором не бере,
І не видать, як плачеться старе
І як мале конає босе й голе,—
Ходім!..
Людей?..
Хто смілий, той піде,
Іще жиє десь довбиш наш чудовий,—

Ударимо на збір...
Ми найдем і таган ,
І зброю знайдемо, закопану в людей,
Ножі наточимо і пополощимо в крові, —
Ходім!.."

Стояли і вагались кріпаки;
Усі до одного постали на майдані
І зацімлювали в розпачі тяжкім.
Вагаючись, чекали на штики.
Вагались — аж до слів останніх:
"Ходімо, сину"...—
Й челядь загула,
Та й обкипіло в інших серце кров'ю!
Не втерпіли... Немов орда мала,
Знялися з галасом і подались з села,—
Туди, де тліють
башти під горою.

Не втерпіли — проснувся дух дідів,—
Терпець урвався, й злість заговорила...

Крикливий шлях пилюкою кадить...
Мигають граблища і бороди руді...
Веде перед
стрункий юнак Данило.

XII

А на горі в той час
В ігумена отці
Ділили їхні душі між собою.
Келейний пише, ризничий в руці
Трима пергамени, реєстри, папірці,
Мусолить пальці сизою губою:

"П'ять тисяч черні; двісті клобуків,
На кожен з них по два десятки сірих...
Ми витягнем всі жили з мужиків,
А врешті доб'ємось-таки,
Що слава наша заблещить над миром.

Обитель виросте багата і міцна —
Засяють храми горді і величні —
І буде на весь край така одна.
Усіх затьмарить славою вона
І прогримить
На віки вічні...
Ми чудеса сотворимо отут,—
І будуть моці і отці святії.
Прийдуть паломники ко нашому хресту
І прогримить, сподоблене Христу,
Навік-віків
Ім'я І є р є м і ї!"

Ігумен важко голову підпер.

Ігумен:
"Ми мусимо зробити так віднині:
Прийшов для нас слушний момент тепер,
Так от, брати, щоб задум наш не вмер,
Ми мусимо поширять володіння:
Од Котельви і аж до Грунь-Ташань,
І од Куземина по селище Журавне...
У цьому нам ніхто не поміша,
Замажем, не пошкодуєм гроша
І, з ласки Божої, все буде чинно й справно".

Лутище, Будне й Гонтівські ліси
Лягли в хижацькі плани на папері,
І тишаться таємно голоси.

Ах, як кортить їм ще шматок вкусить.
Гадають... Лічать... Чухають носи...
Аж раптом!..
Відчинились двері:

"Благослови, Владико!!! —
І ключар
Влетів засапаний, не ждав благословення,
Як до хреста, до власного ключа
Приник, наляканий, і з жахом закричав:
— Убили Сергія!!!" —
І впав, простягти жмені.

Злякалась братія...
Ігумен відсахнувся:
"Кажі, раб Божий... толком, в чому справа.
Що? Де? Коли?!"
Ключар:
"О, дай передихну,
Убила розлютована орава...
Я сам цього, далєбі, й не збагну:
Убили в луках... за удар бичем...
З землею розмішали ланового!
Лупили всі... Одірвано плече,
Побито ребра...— так ключар рече,
А сам все хреститься до образу старого: —
Ой!..
Упокой, Господи, душу раба твого —
Іюка чесного —
Сергія новопреставленого..."

Настала тиша —
Тиша, як в норі,
І чути, як тривожно б'ються дзигарі...

"Це — знаменіє бід страшних",—
прошепотів владика...
Як раптом в полум'ї вечірньої зорі .
Ударили на сполох дзвонарі
І пролунали катакомби криком:

"На мур!!!" (з всієї людської снаги) —
"На мур!., на мур!.." —
(десь покотилось к храму).

Біжать одні, і моляться другі.
Тривожно забряжчали ланцюги,
Привратник рвучко зачиняє браму.

І зачинив,
В останню хвилю встиг...
Ярмис, як в дні Содоми і Гоморри.
Упало лихо, ніби влітку сніг.
"Ігумена! Ігумена сюди!"
"Ігумена!!! Мерщій... мерщій..."
О, горе!..
Біжить ігумен...
Дзвін гуде, гуде:
Зреклись раби одвічної покори...
Ввесь притч церковний з охрестами йде.

На тлі кривавому, на мурах метушня людей —
Під брамою вирує сіре море:

"Доволі!!!
Відкривай!.. Ломи!.. Та би-ий!..
Лама-а-а-й!!!" — кипить, вирує дико буря,
Наскакує і піниться прибій...
І змовк зловісно Вавилон старий,—

На тлі багряному тріпоче хрест блідий,
Холонуть вежі чорні і понурі...

Ігумен вийшов.
Став на край стіни,
І жезл підняв, і сотворив молитву:
"Молітесь, братіє!"
Молилися вони...
І глухо рокотом заколихався низ,
І блідли лиця, кривавицею вмиті.

"Молітесь, братіє!" — Ченці упали ниць,
По мурах покотився гомін разом.
Просили кари: камнів, блискавиць,
Простягти руки,— хай же мур темниць
Скара богоодступників,
Нехай поб'є проказа...

І падали, як оливо, слова:
Розпечені — вони побили градом
Вогонь і шум... І розпачу сова
Провила там, де був дев'ятий вал,
Де грізно коливалася громада:
"О, дурні — дурні ми!..
Куди ми йшли?!.."
Беззбройні сіряки уперлись лобом в стіну.
Перед хрестом схилилися граблі,
А вила наїдалися землі,
І хтось у розпачі під браму серце кинув...

Залізом кована, стоїть німа вона
І грізно блискає мідяними цвяхами...
Ігумен руки звів, як крила кажана,
Блиснув очима, й окрик пролунав:
"Прокляття вічне буде хай над вами!!!"

...Заплакав хтось жіночими слізьми...

Ігумен:

"Що треба вам?!"

Чого прийшли, невірні?

Що ви забули тут, за мурами цими!?"

Забився окрик і завмер в пісках німих,—
Було так тихо, ніби в домовині. Замовк.
Махнув безжалісно перстом
І тишу розірвав руками,—

І брязнув глухо жезл об камінь —
З двома гадюками та кованих хрестом.

"Ой, не клени!.." — і хтось там зарідав.
Загомоніли:
"Волі... волі... Ні! нам дихать, жити...
Хай світ не хмариться, нехай не пухнуть діти.
Дихнуть... Дихнути дай, ти дай... ти дай..."
Упали ниць.

Ігумен:
"...Оце й всього? Вам дихать?"
А унизу повзло: "Ти дай!.., ти дай!.."

Ігумен випростався,— стало тихо-тихо,—
Зневажливо скрививсь зловісним сміхом
І ризничому кивнув: ..
"Прочитай!" —
І повернувсь...
Пан ризничий читав.

Камінням падав голос з кованої брами.
І скирилася церква золота.
Мовчав нарід... Стогнав... Молив Христа...

І тільки десь
Хтось скреготав зубами.
Данило зник... Читав чернець старий
Наказ, написаний в ігумена сьогодні.
Заслухались замовклі дзвонарі,
І повзали, як воші в очкурі,
Над мурами ченці богоугодні...

А завтра ще,
Заким* зійде зоря,

Настигне кара!..—
Так додав понурий
Отець Ієремія. Зник. Горять
На баштах смолоскипи... В довгий ряд
Постали іноки, пішли... Пан Бог нахмуривсь,
І стали вартові на мурі.

А завтра кара...
Що то буде їм?!
Забилась тінь на шибеницях лісу.
В розпуці руки ломить ніч свої:
"Усіх-усіх та й візьмуть в нагаї,
І кожного десятого
Повісять..."

XIII

Данило зник. Утік Гармаш старий.
"Ми прийдемо! О, ми вас доконаєм!..
Даремне там всі привідців зовуть,—
Чужі шукають, а свої кленуть,—
Ми ще прийдем,
Прийдем..."

Прийдем..."

Конає

Розбитий вечір. Пугачі ридають.

Спустилась ніч...

XIV

Та гей давно стоїть мара оця,
Стоїть на варті меж імперії чужої—
Ще з тих часів, коли в оцих місцях
Ходила воля десь з мечем на манівцях
Й топтала межі ті азійською ногою
Заснована "у Бозі і в Христі",
Турботами сім'ї російських духоборців,—
Була скитом... Фортецею була...
А потім місії нової зажила
В своїй імперії на Азіатським боці .

Бійниці давні скиряться на схід,
Вартують південь, дивляться на захід:
Пильнує пес приборканий нарід,
Щоб не скінчив нескінчений похід,—
Щоб не повів царя на плаху.

І не одну заслугу має він;
Зосібна у Петра — славетного капрала,
Що рештки вольностей навік в пісок заралив,
Змішав із попелом і потопив в крові.

Ось так, коли Мазепа й Скандинав
Програла гру в позорищі Полтави,
(То був ганебний час, і не один прокляв
Той час і день, і не за смерть всіх "слав",
І не за крах останньої булави,

А за ярмо...) Так ось у цій порі
В монастирі — не в цьому, а в другому
Втекли десь рештки недобитих главарів,
Щоб знов піднять на голови царів
Бунтарський меч. І склали в нетрях змову.

І сталось би... їх сорок, як один,
І сам ігумен з ними — сивий лицар давній...
Піднять повстання. Збити блиск корон.
Пекельним вибухом поколихнути трон.
Зірвать ярмо оцій землі безславній...
І... Скелька видала!
Не Скелька — холуї,
Облудні агенти династії тупої,
Облудні й вірні. За діла свої
Дістали ласки: і луги, й гаї
Купили кров'ю цих відважних воїв.

Це перший "подвиг". Ні, він не новий!
То є традиція, що йшла у рід од роду
У спадкоємців — вибранців синоду:
Ділити шмаття разом з усіма.

Ділили... Дерли... Пнулись на князів.
І... стали ними. З ласки Катерини
Дістали землі, грамоти й рабів :

Усю околицю загарбали собі,
Поклали під обцас , під маркою святині,
Поля і луки.
О, проклятий день!
Там не один заляв і матінку, і Бога.
І не питай, і не моли ні в кого —
Зробили бидло, крам з живих людей.
І торгували... і ніхто, як ці,

Так не стримів останню риску вибить
Отого "духу", "нації" тії,
Як ці ретельні чорні холуї,
Піклуючись і вдень, і ніччю за погибіль
Й ознаки славних. Гей, проклятий час,
І ти, царице — суко у короні,
Паскудо славна! То ж малі кричать,
Що вже не мають ні петлі, ані меча.

Нехай кричать. Приборкали, впрягли...
Дівчат з чужинцями женили за наказом,
Хлоп'ят з чужинками. Щоб, бачиш, рід вели, —
Шляхетний рід. Щоб вчилися малі
Перед царями лізти плазом.

А ті царі десь заселяли край
Народом рідним. Хай, мов, "малороси"
Та стануть росами. Політика стара:
Десь виперти господаря з двора —
Нехай у себе ж вдома просить...
В ті "славні" дні старалися святі —
Із шкури лізла Скелька-богомолка.
Зелені бані стали золоті...
Та гей і плакалось в міцному хомуті
Лицарство славне
Гадяцькому полку.
Але й всього.
Не плач, і не кричи,
І не бунтуй, бо тут тобі й могила.
Не крикнеш знову "пугу" уночі,
Бо недарма стояли усачі —
Драгуни царські: "волю" і свавілля
Списом підперли на оцій землі ;
То ж їх ігумени — тутешні королі
До послуг мали завжди як шляхетну силу.

Натикала їх щедро по містах
Рука дбайлива, щоб таки хреста
Поставити над волею і довершить могилу.

Родились діти. Мерли їх батьки,
Плодилися раби голодні і обдерті;
Орали землю й їли канчуки,
І вже не знали, хто вони такі,
Немов спасіння, ждали смерти.
Безмежна ніч...
Десь був удар на гвалт.
І знов удар, і знову.
Повіяв вітер на дев'ятий вал —
То десь піднявсь, забувив шквал —
То гикнув отаман Войнович .
Піднявсь Войнович і згукав орлят...
Та гей орлят у крові потопили,
А сам орел... нема його, нема,—
Тут для орла страшна зима,—
Поцез обскубаний, розбитий і безсилий.

Безмежна ніч... А вночі мідний дзвін,
Розгойданий свавільною рукою.
Хтось плаче ревно, жалю завдає,—
Там моляться до скону з нагаєм

За довгий вік династії чужої.
Мотають жили. Учать, як ходить
В міцній запряжці. Звичаї і побут
Втоптали в кал. Цабе, верни, сюди!
Покірний будь. Роби! Проси і жди
І напихай другим утробу...

І диктував закони мідний дзвін,
І муштрував рабів. Свавільям і злобою

Залляло край. Кляли життя своє
Та все молилися до скону з нагаєм
Раби за вік династії чужої...

Отці кохалися в вині та в Божім слові,
І не лякав сам чорт, не то якийсь Войнович.
Така мара...

XV

...Лампади тьмяний світ
Ворушить фольгу, з ризи злото краде.
Перед розп'яттям — у терновому вінці —
Під брязкіт келихів і шепіт папірців
Уже за північ точиться нарада.

Мигає мідь розкішних канделябр...
За різьбленим столом дубовим
Владики піняться; їх очі майорять,
Сміються лица, келихи дзвенять,—
За храм, за їх, за Бога і царя...
І капає вино, як краплі крові.

"Благослови, Всевишній! — річ таку веде
Ігумен сам: — на страх усім лукавим
Кінчити справу".
Келиха підняв, немов булаву,
І почали кінчать...
Сам чорт "на ладан дише",
І скаржиться перо,— спішить "ітоги" пише,
Пихтить Павлін...
А за дверми чатує сонний Сава,
Кричать і сперечаються. І хтось, немов бугай:

"Єпископу! Єпископу одна нехай!
А губернаторові тисячі чотири..."

Ігумен:

"Ні-ні, заждіть! Ми тільки в силу вірим.
Так от, панове, коли хочеш миру —
Готуй н а г а й !

І ось тому, щоб маху нам не дасть,
Щоби усе ішло і чинно, й справно,—
Охтирський капітан-ісправник
Хай буде н а ш...
Авжеж, коли біда
Настигне нагло цю обитель Божу,—
Хто прийде з допомогою, з мечем
На перший поклик? Він! І не зімкне очей —
Стоятиме, як янгол, на сторожі...
Отож насамперед, панове, дасть йому
Так — тисяч зо три. Потім ще добавим".

"Слава!.."

Келейний:

"Речеш ти мудро, отче, я к цьому:
Адже ніщо так чернь не заспокоїть
Оцих нащадків гемонської Січі —
Ані Христос, ні хрест, ані чернечий гімн,
Ніщо їх так не зігне до ноги,
Як батоги!
Як той нагай магічний.
Чотири тисячі на царських сторожів!"
Всі згодились, і заскрипіли пера...

Ігумен:

"Проваджу далі. Як ви не кажіть,
Ми мусимо зломити їх ножі

Об шаблі. Так. Ну, а тепера —
Діліть на інших, значніших тузів:
Єпископу. Єпископському сину
(Удвоє більше, аніж в ті рази),
І на губернію, і у синод звезіть...
Та не забудьте і самої Катерини..."

Усім, усім в них стане заплатить...
Гули ченці. Нікого не забули:
Панів великих і панят узули,
І навіть накінці келейний спохвативсь:
"Благослови, владико, слово мовить!

Усіх-усіх перелічили ви,
А ще ж десь є хухрянський становий.
Воно хоч він панок і нездоровий,
А все ж..."

Ігумен:
"О, ні! Тому не треба,—
Подбаєм ми у всякий час за нього;
Хай їздить і ось тут жере.
Це зовсім свій. Назавтра він припре
Карати чернь. Це — честь йому від Бога..."

Гули ченці. Мов одяг із Христа,
Ділили, шматували людські душі.
І лічили, і перелічували вп'ять...
Аж за стіною стали реготать
Сичі і сови,— зовсім, як клікуші.

Так довго-довго радились ченці.
Лампади тьмянний світ із фольги злото краде.
Перед розп'яттям — у терновому вінці —
Дзвенять там келихи, шепочуть папірці,
І капа кров,
І дише віск "на ладан".
Кров капає без ліку і без ладу...

І тільки як аж геть зайшла північ,
Коли на вежі тричі дзвін ударив,—
Замовкло все. Утопли шуми в сні,
Затихли голоси, і вимерли вогні.
Далеко треті півні прокричали.
Тих-ше... Ти ж гляди... (Стоять
Вони удвох під арками крутими;
Шугає в темряві чиєсь ім'я...)
"Запам'ятай: Це — місія твоя!
І не забудь її, її!
Ти чуєш, Никодиме?!"
XVII

Принишкнув вітер, і мовчить вода.
Встромився в небо монастир понурий.
Упали в сон: туман, ліси і даль,
Лише в селі не спить стара біда
Та плачуть флюгери на мурах...

А ще не спить чернечий-вартовий,—
На всі чотири визири з дзвіниці...
І шепчуться дуби — мовчальники криві,
Вислухують, як вторить чорт сові,
І скиряться
Старі й німі бійниці.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

I

Козачка станом, поглядом — княжна,
Коса до пояса, ще й цвіту вороного,
А на устах і сонце, і весна.
Тріпоче юність в грудях...

Сирота вона.
Вона онука Гармаша старого.

Красуня дивна... Заздрив місяць їй,
Аж наче й сонце сіпало губою
Із заздрощів. Круг неї хлопців рій.
В її пісні закохані гаї,
І озиваються на посміх солов'ї,
Холоне серце і дрижить, як поведе бровою.

Така Мар'яна ця.
Пишався нею всяк
І тішились, і все село любило.
Всміхалась їй околиця уся,—
Та тільки серця так ніхто-ніхто не взяв,
Як той бунтар, як той юнак Данило.

Ніхто не зважить муки цих годин,
Ніхто не злічить виплакані сльози.
І зважив би, і злічив би один...
Хто скаже правду — де тепера він?
Яка циганка щиро поворожить?

Любилися... Ніхто про те не знав,
Любилися... Ніхто те не опише.
Куди подівся? Чи прилине знов?..
Росте на серці розпачу плесно,
І б'ється жаль серед нічної тиші.

І тільки десь — надія, як зоря,
І тільки десь — і гордість, і молитва:
Не за батьків, не за братів, не за царя,—
За непокірного,
За бунтаря,
За милого, хорошого, немов дощем, молитва ця полита
Дівочими слізьми...
II

...Ударило к заутрені...
дригнулась ніч у чорнім клобуці,
Схилилась на тумани — сиві ризи:
Молитва на устах і серце у руці...
І побрели за мурами ченці
На свій щоденний "труд".А понад низом —

Ступає дзвін погордливий, чужий
По темнім морю сірих спозаранок.
Юрба жінок шляхом крізь тьму біжить;
Летять, немов залякані стрижі.
Туди на хрест...
Пішла туди й Мар'яна.

Бредуть... вилазять... сходяться з пільми.
Повзуть із туману з надією до храму;
Несуть свій біль і йдуть, як біль, самі,
Щоб злити розпачі гарячими слізьми
Під ноги матері над всіми матерями.
Впадуть самі,— нехай в огні молінь,
Як віск, розтопиться святині сірий камінь;
Нехай рятує! Був же в неї син
І як прийшов розп'яти жидовин,
Та й плакала, та й билася ж руками...

"О матінко, заступнице свята.
Нащо дала, нащо дала родити?
Дурні ми, матері... Куди? Кого спитать?
Коли не чуть тобі, як матері кричать,
Почуй же хоч, як плачуть наші діти!"
Ідуть жінки...
І близиться гора —
То тінь Голгофи древня і хрестата:
Там свічі капають, як плакальниці, вряд,—
Там на свічках то ж душі їх горять
І на хрестах серця їхні розп'яті.
Свічки стоять — то хлопчики малі.
О, ні, о, ні! То все солдати струнко!..
В темряві вітер щулиться, юлить.
Бредуть жінки заступницю молить,
Повзуть вимолювати в Бога порятунку.

Мар'яна думає... Печаль свою несе.
У неї біль, як цвях,— тупий, глибокий,
Їй тільки б Данила — та й усе:
Помолиться вона, щоб був живий — і все,
І не забуде хай Мар'яну чорнооку...

Надіється, спіткається, біжить
Красуня дивна — сирота Мар'яна...

І ходить дзвін погордливий, чужий
По темнім морю сірих спозаранок.

III

Спинилася під брамою юрба.
Немов отара злякана, докупи щільно злізлась.
"Закрита брама!.."

...У лице рабам
Стоїть і хмуриться цвяхована, ряба,—
Закрила шлях, окована залізом.

Хрестились люди з стогоном.
В "раю" ж —
За мурами, немов десь у вертепі,
У сонмищі ікон кадилять і піють.
І покотився плач... Схилилась ніч у крепі,—
Там перебіг тужливий шепіт:
"Ой Боже-Боже... І помолиться не дають..."

IV

І помолиться не дають...
Регоче дзвін:
"Бо-о-о-ог!..
До-нас! — Боже-Боже.
Ти-нас! — люби-Боже.
Так-так — мені-мені.
Нам! Нам! Бо-о-о-о-г!.." —
зареготався він.

Здригнула й лопнула у далях каламуть,
І затягнули хмар бинти червону рану.
Немов на голову біду зовуть,
Далеко десь півні піють:
Встає зажурений і мовчазний світанок.

Устали села з кряканням ворон,
Нема роси... росу тумани з'їли,
Не плачуть шиби — їх покинув сон,
І звисли сірі стріхи, як прокльон,
Немов докір землі, що їх родила.

Продерли очі: "О, проклята мить!"
Ридає дзвін... Іще шугає птиця
Німої півночі; а млин шумить, шумить.
І ниє серце, в остраху щемить,
Що вже на новий день благословиться.

По одній гаснуть зорі. По низу —
Із-за борів, із степу, із-за гаю —
Тягучі хмари сунуться, повзуть,
Обклали обрії,
Наниз,
Наниз лягають.

V

На полудень чекали всі гостей:
Дивився з башти вартовий на північ
щохвилини, —
Туди, де шлях, де бір обрізав степ...
З півночі дуло мокре і густе,
І повз туман холодний і осінній.

Давно за ними послано гінця:
Просили погостить і учинить розправу.
Для них обід готовили бучний...
Сюди прибути мусить з царським правом,
З салдатами хухрянський становий
І сам охтирський капітан-ісправник.

Качки і гуси, вина і меди...
Знайшли й сивуху, білу і слив'янку
В льоху чернечім, притягли сюди...
Усьому лад дає отець Павлін рудий,
І шум у трапезній стоїть з самого ранку.

Владики радились: складали наспіх план
І сперечались, чи почот їм становити
Ісправнику. Хоч то маленький пан,
А все ж і на ньому царський жупан
І завітає не в конюшні, а в обитель.

Чекали й села, поглядали в степ,
Надію втративши на будь-яке спасіння.
Не знали, бути як, чим привітать гостей?.,
А з півночі повзе колюче і густе,
І сунеться туман холодний і осінній.
Такий осінній...
То москаль блює.
Ще ж тільки Спасівка, ще лист дерева ломить,
І над левадами зозуля ще кує
(Регочеться в істериці, аж жалю завдає,
І уриває нагло по одному)...

Години капають, як згусле молоко,
І бігають ченці, у дзвонаря питають:
Дивись, чи не курить, Ілько?!
Дивись, чи не вони то за ліском?!
"Немає!" —
З даліни, нап'явшись сіряком,
Кріпацькі душі теж на дзвона наслухають.

Прокрякала ворона, мов кума.
Вже полудень, а від гостей ні духу;
Мовчить дзвонар,— ні звісточки нема...
Пішла на мури братія сама:
Обід готовий, а гостей чортма,—
Обід холоне, а про них ні слуху.

Простиг обід... І прискакав гінець:
"Благослови! Звеліли передать, владико,

Що будуть взавтра. Осьде папірець...
Узавтра вранці!" — гаркнув молодець
(Ну, зовсім як москаль і виглядом, і криком).

VI

Після турбот, після трудів важких,
З молитвою во славу пану Богу,—
Застукали, забрязкали ложки:
Замість гостей, обсіли клобуки
Столи, обтяжені наїдками з усього...

А там десь тліли серцем мужики,
З тривоگوю дивились на дорогу.

VII

Гусей поїли й вина попили.
Та й попили ж...— Нехай премудрість Божа
Живе повік; щоб так і ми жили.
Цей гріх — не гріх. Не питимем колись,
Сьогодні ж
Можна!
Бо сказано у книзі чотирьох:

Не упивайсь, а пий. Тверезим йди до раю...
Путі Господні знає тільки Бог,—
Без нього нам не стати й на порог,
Благословляю ж, братіє моя,
Благословляю... —

І "сам" почав. Йому не вперше — пить:
Ніхто не зна, у чім він серце топить
І чим живе. А Бог йому простить;

Коли він звик усе терпіть,
То вже на нього зокрема не витворить потопу.

Пили... Кричали... Чистили "уми",
Точили зуби на Святім письмі...
А що було за тим, ніхто про те не знає...
Пан ризничий з келейним дув псалми:
Що за псалми, не знали-бо й сами,
Я теж собі цього не уявляю.

Тільки з часом — ігумен твердо звівсь:
Затихли всі — владика хоче мовить
(Він заповідь свою дотримувати вмів
І, п'ючи, не п'янів, неначе в жлукто лив,
І на ногах тримавсь, і не збивавсь на слові):

"Послухайте мене, брати мої,—
Ми — люди!..
Нехай же про усе з обителі ції
Ніде ні слова... Ось і мови усїї,
А ще —
Сьогодні свято буде!
Гей, ризничий, мерщій сюди!.."

Вслухались всі, про що вони говорять;
Якийсь наказ ігумен там віддав,—
Прошепотів,
І ризничий подавсь.
Побігла слідом тінь в півтемних коридорах...
Ігумен теж пішов. Пройнятий давнім нудом,
Пішов в покої. Там, як ніч, сидів...
І грала усмішка у чорній бороді:
Так-так. Сьогодні свято буде...

VIII

Багато темних діл за мурами цими,
Багато таємниць у їхніх катакомбах.
Ніхто ніколи та й не знатиме усіх.
О, скільки, скільки їх —
Заперто в льохи, втиснуто у ромби.

IX

Ще день не згас,
Чернечі ж холуї
Гасали по селу — трусилися дівчата...
То, з ласки Божої, з околиці всії,
З-під сірих стріх зганяли нагаї
Отроковиць — святиню прибирати.

"Усіх до одної". Залишились криві,
А то й сліпу взяли — аби була вродлива...
Тривожно билась думка в голові,
Як птах підбитий, а вони ледве живі
Ішли і скаржились на долю вередливу.

Ішла й Мар'яна разом з усіми,—
Її шукали цілих дві години;
Без неї повертатися не смів
Ні один з холуїв,— наказ був,— та й сами
Вони-бо знали ї, з отроковиць єдину.

"...Ну що ж, підем, у цім немає зла..." —
Сама себе втішала, веселила,
А думка з голови не йшла:
Ой, неспроста її журба взяла
І серце так одразу защеміло.

Ігумен цей... Він причепивсь тоді
І, сповідаючи, звелів зайти в покої.
Вона злякалась — обіцяла. І, гляди,
Зайшла б, дурна... Просив, велів: "Прийди!..
І... не пішла. Накликала біди,
І ось з тих днів він не дає спокою.

Чого йому?.. Ой, ні, це неспроста!
Що хоче він — цей чорний Єремія?
Страшний і чорний... Всюди вироста
Його рука чіпка, тримаючи хреста,
Немов нагай... І ряса, як керея.
Він, кажуть, не сіряк-простак,—

Він, кажуть, сам з Расеї..
"Не наш, не наш,— твердила думка десь,—
Не сподівайсь добра — то смерть твоя в кереї,
То син тамбовського архиєрея,
Облудний — як і рід його увесь,
Не вір!.."
Так — десь.

Тремтіло серце, супилось чоло;
А по боках десятники чернечі...
Такого ще одвіку не було:
Немов на каторгу дівчаток повело,
І не посмій просить, не то перечить.

Х

А на шляху —
Постає матері,—
Немає слів, ні сліз,— руками б'ються в поли.
Вже й череда пройшла... і день завечорів...

Стоять вони до пізньої зорі
І хрестяться, і гнуться, як тополі.

XI

В монастирі... Не дзвонять дзвонарі,
Не хор співа під арками крутими,—
То б'ється тужно там у цій порі
Завішений на крила угорі
Дівочий спів мотивами простими:
Про втрату літ, про долю, про косу,
Про вроду ще, що в злиднях марно в'яне.
Печальна форма й невесела суть,—
Немовби матір хоронить несуть...
І бадьорила всіх та сирота Мар'яна,
Сміялась голосно і кидала докір
Котрійсь, що десь шепталась журно, —
Вплітала втіху у пісні гіркі...
Аж враз зривався спів її бравурно
Усьому світові наперекір:

"Гей, гук, мати, гук!
Десь козаки йдуть;
Ой, ідуть, ідуть та й сюди прийдуть..
То ж веселая та доріженька,
Де вони ідуть...
Гей, гук, гук!..
Отаман іде — як голуб гуде..."

Козача пісня — спадщина дідів,—
Таж і співала та дочка козача:
Заслухалися борода руді,
Відмолодились душі молоді,
І задрижав віттар лайдачий.
"Отаман іде — як голуб гуде!.." —

Такі слова., такі хороші, милі.
О, він прийде, і скоро він прийде,—
Це ж пісня залишилася в людей
Про нього все — про юнака Данила...

Ввійшов послушник. Увійшов і став;
Зиркнув на дівчину і зашарівсь по вуха,
Аж голову схилив... Така вона проста —
Й така вродлива.

Розгубився (Матінко свята!)
І стало тихо-тихо. Чути, як десь б'ється муха.
Промовив враз (а голос задрижав):
"Іди... Тебе отець ризничий кличе.
Прибрати щось. Спіши... раба..."
Немов удар ножа
Потрапив в серце: "Ось воно той жаль!"

Пішла, а серце билось, билось, як кажан:
Її хтось кличе...
"Сам"?.. Ризничий?..

XII

Ось так, і поки день у вікна зазирає,
Смутні дівчата мили, прибирали
Великий храм... Аж ось — отці з двора
Ввійшли. Перемигнулися: "Пора!" —
Й отроковиць по келіях погнали.

"Гиля, гиля! Гей ти, не отставай!
Умийте руки, лиця. Гайда прибирати
Святі постелі..." — І по цих словах
Їх розбрели по "кущах" п'яних братій.

XIII

А десь в селі — похилі матері
Стоять, суріють, спершись на ворота
Грудима кволими,— чекають на дітей,
На рідних донь. Тривога їх росте...
Чекають і бояться повороту.

XIV

"Послухай, крале,—
Ну ж, не будь дурна...
Коли батьків хоч скільки-небудь любиш,
Коли бажаєш лихо одігнать,
Коли тобі так дорога рідня,
Не єрепенься, ну-бо.
Ти краля. Маківка. Отож-бо через те
Ти маєш щастя. На таку увагу
Не спромоглася ні одна...
Час іде!
Кажи, та знай — владика жде.
Він жде... Велика спрага
Його опанувала. Ввечері і рано
В своїх покоях, ніби на тортах,
Без тебе він. Ну, ластівко..."
Мар'яна
Дрижить, немов осінній лист,
І мовчки важко чоло хмурить, Збагнувши все...
Цей дивовижний зміст Немудрих слів...
І тихий шепіт — свист
Облесливого і страшного змія...
Журно...

З малої свічки капа віск:
Затисли в лапах мука і вагання

Гаряче серце. Стигне тік крові.
Вовтузяться думки, як жар, у голові,
І кожна з них пече й болить...
"Мар'яно!
Ніхто не знатиме, не бійсь. Немов зіницю ока,
Я берегтиму це. Подумай, чорноока,
І зрозумій прекрасною своєю головою:
Ціною втіхи власної — чудесною ціною —
Для всіх, для всіх тих купиш спокій.
Будь розумна..."—
І руки потирав
Уже пан ризничий, що так обтяпав справу,
Що близько-близько радісна пора:
І буде в нього милостей гора —
І хрест, і чотки, й Біблія у золотій оправі,
Та ще й пошана...
Дівчина мовчить.
Біжать думки одчаяні й пекучі.

Згадався в і н... Ой серце, серце — цить!
І ось на смілому й одвертому лиці
Змели вагання мука і рішучість:

...І згодилась Мар'яна... Хай вона
За всіх їх буде соромом укрита,—
Зате, зате сльоза ані одна
Не упаде з очей у них, і хай буде ясна
У всіх їх доля, хай не плачуть діти...

І уявилося їй, як пролетить гроза,
Як блисне сонце... як мине навала...
І буде люд не жить — пісні низать...
"Гаразд".—
І тільки раз скотилася сльоза —
Данила пригадала, в думці попрощалась.

Як кіт, єхидно жмуривсь Никодим
І руки потирав: "О, славно, славно, крале!
Тихіш... За мною, ось сюди ходи...—
Заметушився, посох взяв: — Сюди..."
Ступила слідом і...

І раптом стала!
Застигли очі злякані, в сльозах —
Як блискавка, маленька думка в мозок:
"А що... а що...— й тіпнув усею жах,—
А що, як це полуда на очах?
І не минуть, не пройдуть мимо грози?
Збезчещена, осміяна вона,
А їх усіх усе ж таки одпорять!
Страждать... і келих випити до дна..." —
І скрикнула, і айкнула луна у коридорах...

"Ну, скоро, крале, скоро!.." —
Підгонить ризничий. А дівчина — ні руш.
Мигає у очах: люди... сльози... тварі...
Данило виринув, замучений в виру,
І поряд ось заслинена, в жиру
Ігуменська мерзотна харя.

І спалахнули гнівом очі-зорі,
Та й обернулась згода на вогні,
На вітер — жах, на попіл — дух покори;
І пролунало в коридорі:
"Ні!!!"

Здригнувся отець, змішавсь (пропало!):
"Ти, що?.. Та ну ж одумайсь... крале!"
"Нні! Геть!.." —
Пан ризничий зубами скреготів:
"А-а-а,— ти так? Так стій же, бидло, сука!"

Паскудниця, стонадцять пар чортів!" —
І він її схопить хотів,
Мов яструб, кинувся, простягти руки...
Та жертва вирвалася І стрімголов змелась.

XV

Ой, не одна вернулася в сльозах,
Ой, не одна та й ніби після бурі...
Над селами забився чорний птах,—
Там матері ридають по хатах,
Батьки суріють, зігнуті, понурі.
На покуттях жебрачать каганці.
Упала нагло пуком ніч на землю.
Спішать покинути злиденні стріхи ці
Горбаті тополі — пошарпані старці,
Пішли по вигону
Мерщій,
Мерщій в пустелю
І канули...
Хто взявся б розказать,
Хто б вислухав і не утік, не канув,
Хто б витримав,— як з серця геть сповза
Остання скрипа?.. Як зростає рана?..

Там зазирає в шиби ніч в сльозах,
Там розважає подруг сирота Мар'яна.

XVI

У храмі дим...
У храмі сизий дим
І світ кривавий капле, кровить грані.
Блукають тіні — мацають ввесь дім...

Посеред храму чорний "нелюдим",
У храмі моторошний шепіт покаяння.

"Моліться!!!" — і капле гнів з перста ;
Рокочуть луни, гнуть хрести похилі.
І завмира той шум, то знов зроста, зроста,-
І озивається з п'ятьми, із-за хреста
Десь грізний рокіт Іезекіїля:
"Моліться, р-раби!.." — аж свічі тріпотять..
Завмерло. Тихо... Чотки шелестять,
І маца душі тінь паникадилля...
На чорну рясу вдів епітрахиль —
Ознака жалоби, скорботи і одчаю,—
В руках трикирій . і за всі гріхи
(О, де ти, де, мій біль, моя Рахіль?!)
В очах відчай, над ними зморшків рій,
За словом грім — за кожним рухом мука.
Тріпоче жезл в руці міцній,
І тягнеться слідом сріблястий змії —
Звивається орар, немов гадюка.

Махне жезлом — лягають клобуки,
Гукне — і стогнуть. Ніби москалями,
Він крутить ними помахом руки...
І кадить, кадить дяк гладкий,
І бродять тіні в хвилях фіміаму.

Могила — ніч, а церква ніби гроб:
У нім мерці з скаженим диригентом.
А в центрі — серце з вицвілим нутром —
Полискує, скорбить багряний ромб
І сходять кров'ю нерви позументів...

Усіх, усіх до храму позганяв
Та й мучить, та й вичитує з амвону.

Росте відчай... Тікає сон з лица...
І тягнеться вечірня без кінця,
І без кінця кладуть ченці поклони.
І вторять їм в патьоках сліз свічки
(А все з-за неї — все із-за Мар'яни).
Як жорства, сипляться слова крихкі,

І не спасуть ні чотки, ні пучки,—
Зробилось пекло з дивної "нірвани" ...
І в'ються безпорадно клобуки,
Немов в дьогті потоплі таракани.

XVII

Ридає дзвін... І хлопа крильми птах
Півночі глупої та й ловить дзьобом тони —
Тягучі тони, як виття гієн.
То на пожарищі страшному віл бує,
Чи то у бурю корабель на морі тоне.
Ридає: "Ах!., ах... ах-х-..." —
Протяжно так і так погребно дзвонить.

Та не біжить ніхто.
І стогне дзвін один,
І котить луни ген за перевали,
Туди — до обрію, де світлий князь осів...

Та тільки гребні Гонтівських лісів
До обрію дорогу перетяли.

Стоять вони, понурі, мовчазні,
Як ніч, безмежні, чорні і безкраї,
Вислухують, як стогне дико дзвін,
Як захлинається відчаєм він,

І рев його з злобою переймають...
Ховають тайну... Знають і мовчать,
Шепочуться, ворущаться спроквола...
То в темряві одточує меча
Великий месник. У туман вмоча
І лезо моторошно пробує на волос...

Знов дзвін ревнув...

XVIII

...Віддавсь луною крик
В печері дальній:
"О прокляті дзвони!
Бодай полопалися ви, бодай повік
Не чути вас!.." — в печері так прорік
Старий Гармаш і стис руками скроні.
Вони сиділи в сховищі лісів,
Де лиш ведмеді, вепри та куниці —
Єдині хазяї та ярчаки вовків.
У виритій печері вогник тлів
І лащився на схудлі лиця.

Сидів і нещадим варив.
Просилася печаль до серця в куми...
Жарини тріскалися, роєм догори,
Кидались іскри, гасли... До жарин
Схилився Данило й важко думу думав.
Зійшлися брови — як одна брова,

Боролись в серці з вірою зневіра...
Вкладав думки в несказані слова,
Кусав губу і никла голова,
Як у в лещатах стиснутого звіра;

В душі кипить, а у очах вогонь.
Думки його не мрії, не химери...

Забрала тиша, як вода, усе в полон.
Десь озивавсь глухар крізь сон,
І сторожила ніч печеру...
"Полопаються, діду! Гей, зажди!
Розплавляться і скапають, як сльози
Дітей твоїх...
Нехай ми і сами, але, зажди, зажди!
Не одиниці — сотні зйдуться сюди,
Не стримають,— прокльони, і погрози,
І гнів страшний сюди приволочуть!.."
Гармаш: "Вже годі... бачив..."
Данило: "Ні! Я певен, знаю;
Повір мені: де речі не візьмуть,
Де не візьмуть слова, де рабську каламуть
Огнем не збореш, сила є другая.
Не наша, правда, сила (що ж, дарма),
І не вогонь святий то буде, не слова,
Не крик таких, як ми,— то буде тиск ярма!
То буде полум'я, що пухирі здійма —
То — власний крик живцем обдертої корови!
І ось тоді вони прийдуть сюди,
Повір... Цього я певен, певен змалку.
У слові — сила, та що словом не збудить,
Розбудять те штики в крові руді,
Розбудить те нагай в чотири сталки!..1"
"Ой, сину, сину!.."
"Чую, батьку мій!
І вірю, що тоді таган твій вірно вдарить
І скличе довбиш, гей, та не бабів,
А бунтарів, а козаків!
І задрижить, затріпотить примара,
І блисне меч..."

"Якби ж то, сину..."

"Вірю!..."

Враз засвітилися вогнем старечі очі,—

Схопився, шапку об землю потирив:

"Ех, матері їх хиря!

Та біля тебе я — юнак. Даниле. Хлопче!..

Ударить... Раз ударити б мені

По-твойому, щоб злидні спопеліли,

Щоб з переляку вороги тремтіли!

Тоді і вмерти. Але вмерти щоб в огні,

По-справжньому, з тобою, сину, вряд.

Або ні-ні! Я вже чурбак зотлілий,—

Живи. Такі, як ти, не мусять умирать,—

Живи! Гори! А я... мені б лише хоч раз

Побачити, як ярма погорять.

Побачити б хоч раз, хоч би з могили..."

Гасає ватра... Слухає, стоїть

Біля печери ніч, і їй аж наче чудно:

"Ой, візьмуть когось завтра в нагаї..."

Ой хлопчики мої, сини мої!

І що то завтра буде..."

ХІХ

Бентежний сон

Притис чоло до рук...

Хтось серце взяв, розкрив його, ворожить.

Крізь сон Данило марить: ...десь в бору

Збирає квіти з нею... Ловить гру

Її усмішки і, як повну рожу,

Цілує губи... Стан її гнучкий

Звивається в обіймах і тріпоче...

І враз тривога, біль гіркий-гіркий

Штовхнули душу, ніби вдарив кий,

І задрижали розпачем закриті очі.

Насіла груди, горло стисла тінь —
Незнана тінь передчуття страшного...
Даремно хоче встать, дихнуть хоч раз один,—
Прикований, ніби цвяхами, він,—

Замучений після доби тривоги...
Росте неспокій. Маріння і сни
Тріпають серце, як дощі осінні
Самотній лист...
Як враз здригнувсь:
У тишині
Дівочий голос тихо забринів...
І, розсипаючи усмішку, як проміння,
Ввійшла — вона...
Взяла за руку: "Цссс..."

Схопивсь. Ніч вищірила рота.
Ніде нікого...— "Боже мій, це смерть!.."
Тривоною налялось серце вщерть,
І вкрилося чоло холодним потом.
Натис на серце чийсь каблук крутий,
І вовком хочеться у ніч завити,—
І тягне — враз схопитись і піти
Мерщій, мерщій... Побачити, знайти,
Схопить на руки й з нею утекти!
Втекти на чужину —
До сонця! На край світу...
Дрімає дід. Навколо тишина,
Лиш десь крізь сон з плачем кричить тетеря .
Ніч розвела востаннє вартових,
Перепитала гасло в них,—
І дуб старий вартує вхід в печеру.
Встає світанок, а душа болить...
Піти? На мить, хоч на одну годину,
Хоч глянути — хай серце не щемить,

На мить... всього тільки на мить,
Раз глянути, раз нишком оком кинуть.
І... "Ні!.. Не буде... Буде — та не так.
Прийду! І не на час, не на одну годину,
Але тоді, як, замість наших сліз,
По шкурі ворогів та й дратиме мороз
Від імені мого одного... Я прилину —
На їхні голови, як камінь, упаду.
І не врятує ані Бог, ні чорт, ні жезл
чотирихресний,
Ніхто! За вас... Ти чуєш? Довбиші гудуть!
Хороша... люба... змучена... Прийду!
Але не як кріпак,
А як страшний розкутий месник".

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

I

На озерявинні, у Гонтівських лісах,
Горять вогні... Ковадло креше тони...
Із кіс ножі гартуються в огнях.
Отокувались злидні в куренях.
Копитом землю б'ють мужицькі коні.
Не 'дин, не два...
Що день — то все ростуть.
Вже димом темні хащі прокадили.
Ладнаються, збираються у путь...
То злидні на останнє гасло ждуть,
І отаман у їх — стрункий юнак Данило.

II

Збирались люди, сходились у стан
По одному, по двоє, та щоднини.
З перекалки крізь хашчі, крізь туман,
З прокльонами тягли зігнутий стан
І канчуками вилущену спину.
В рудих свитках і просто в яргаках,
Із штолями, з кийками, як прочани,
Неначе злодії, з ножами у руках...
Синіють свіжі шруби на щоках
І незализані щемлять на серці рани...

Ідуть, злітаються, несуть лихі звістки;
Що день, то більш, що не доба, то зліші:
"Та гей, упали ж царські гайдуки!"
Закрукали над селами круки.

І у сльозах людських давно потошіи миші...
Дійшло до вінця...
Й не один зірвавсь,
Розборкався, підвівсь, опростав спину,—
Гей, зашуміла буйно голова...
І справдились Данилові слова:
Ударила дванадцята година.

III

З Зарічної прибігли втікачі,
Прийшли у стан обдерті і голодні...
Знайшли Данила:
"Брате наш! Учи!..
Тоді ми тебе зрадили вночі,
Ми зрадили, кляли, але сьогодні...
"Ой, що було! Та й що було... а ой!
Перевернулося і стало серце руба..." —
І перший з них, що проти нього вів

Усю громаду, що совою вив,
Кричав і ремствував тоді,
Найперший той
З прокльоном виплюнув на сірий попіл зуби:
"Веди!..
Тепер уже ні жінки, ні дітей!
Ані дочки, ні дівчинки-онуки...
Шарлай на їхній крові поросте..." —
І розказали люди ці про те,
Як на село солдати впали пуком .

Штики... арапники... Огонь... дитячий крик.
На вербах шибениці та й над ступарями ,
А церква банями сміялася згори:
Катів стрічали бучно дзвонарі,
І вийшли охрести із кованої брами...

Ігумен з вежі пильно доглядав,
Поки й кінчили. Вийшов зустрічати...
Земля потовчена, сковиряна, руда...
Зайшла осугою кривавою вода...
І стогнуть матері потоптані;
Дівчата ж!..

Понуро слухають ополісті дуби,
А промінь ватр глитає ніч-прожеря;
Затислись щелепи в сторукої юрби...
Данило слухає — обмовився хоч би! —
І тільки серце б'ється, як щупак в рукгелі .
Страшні,
Нечувані й невидані діла!
А над усе — один момент строкатий
У душу врізався із цього моря зла,—
І так немов оса жало дала,—
Привиділись надругані дівчата...

Сполохані, як кібцем голуби,
Зацьковані, біжать простоволосі
І не втечуть... І ловить всяк собі.
Оголені, між п'яної юрби,
Звиваються, притягнуті за коси...

І перебіг по серцю холодок:
"Мар'янку, люба"... Що то, що то з нею!?
Та не сказав нікому цих думок,—
Тривогу приховав. І тільки (ніби змок)
Закутався щільно в подрану керею.

IV

"Оце і сон. Оце тобі й мара..."
І не дають думки спокою ні на хвилю.
А стан вирує: "Гей, отамане, пора!
Пора! Ходім!.."

"...Нерівна гра,
Заждім... Хай вийдуть москалі з монастиря
Багато їх, і нам це понад силу.
Порадимось..."

І радились вони.
Свербіли в хлопців руки, зуб свистів до бою;
Данило й сам тримавсь, як на вогні...
"Але, ні-ні,— не будемо дурні
І не дамо угноювати панський лан собою.

Заждімо день, заждімо два, дарма,
Але тоді напевне час розплати
Не вислизне із рук. Ми зможемо тримать —
Не день, не два облоги не здіймать,
Й не доведеться нам нікого проклинати.

Хай люди йдуть, злітаються нехай,
А поки що — копаймо добрі шанці.
Насиплемо вали, обведемо цей плай
Та зміцнимо — і вже тоді, гай-гай,
Ніякий чорт ані вночі, ні вранці
Не візьме нас! Хай буде це лігвом,
Тут зможем ми зализувати рани
В часи поразок. Тут утечемо.
Розіб'ють нас — ми знов оживемо,
Поки подолаєм. Чи так кажу?"
"Даниле! Отамане!
Розумно говориш, брате! Буде так.
Розумно!., добре!.." згодилась громада.
"А ще:
Нехай наймиршавіший сіряк,—
А як ступив сюди — однині він козак,
І лад у нас козацьким ладом буде..."
І довго радились вчорашні кріпаки;
Хто як умів прислужувався військовій
мудрій штуці.
Забув Данило і про біль терпкий,—
Як трут горючий і як дим легкий,
Він серцем всім віддався новій науці.

V

Це й справді табір, а не чортзна-що!
Хороший отаман із юнака Данила,—
Орудує усюди — де і що...
Ростуть над шанцями вали, немов могили.
Пройде доба — він не зімкне очей:
Веде реєстр... Вартує... Огляда дороги...
І непомітно хутко час тече.
А люди все ідуть крізь темряву ночей...
Скоріш оце б орудувать мечем...

Забув свій біль, забув свою тривогу.

VI

І соь вночі

Прийшов до куреня

У яргаку старім, у розпарках-чоботях

Скельчанин парубок — Остап Лазня,

Що в нього чуб, як прапірка в коня,—

Прийшов у стан з людьми проти суботи.

Знайшов Данила... І потяг убік...

І довго поравсь у подертих штанях.

Зашепотів:

"Тут грамота... Гм... це ось тут тобі...

А, лишенько, невже ж я загубив!..

Ні, є!.. Ось! На...

Передала Мар'яна".

Данило зблід і поточивсь назад:

Маленький шмат від хустки крив'яної...

"Умерла?!"

"Знаєш, я, Даниле, рад,

Що стрів тебе, тепер піду назад,

Тільки разом — під грім і брязкіт зброї..."

"Остапе! Друже! Чорт... кажи, це смерть?"

"Та ні... з якої речі... може, вб'ють, не знаю,

Поки ж що ні. Ігумен там на ню баньки дере...

Салдати не знайшли... Та все одно помре,—

Що день, то більше сохне та худає.

Сказала так: коли живий десь є,

Знайди і передай, мовляв, оце від неї...

А ще скажи: отак, як шмат цей є,

Отак і серце розікраяне моє;

Передаю його, мовляв, з хустиною цією...

Тобі...

Ну, й там іще якісь слова,—
Звичайно, дівчина, така вже їхня доля..."

Крутилися вогні,—
Десь попливли, як мариво в жнива...
В Данила світ потьмарився,— зайшлася голова,
Так защеміло серце гострим болем...

VII

Не спав всю ніч. Думки — як реп'яхи...
Одвіялася радості пужина —
Зостався біль глибокий і терпкий...
І вило серце на дурні зірки,
І борсалась душа, немов мала дитина.

Не витерпів. Старого розбудив:
"Послухай, батьку мій і побратиме в горі,—
Ти знаєш?.. Я піду "туди"...
Нелегко нам-бо вибратись з біди,
І так ми просто ворога не зборем..."

Крутив очима дід — ладу не добирав
В оцих словах непевних і нервових,
В думках юнацьких...
"Так... У нас нерівна гра,
Проґавим час — жалітимем! Такі думки мої:
Поки не заросли рубці від нагаїв,
Поки ще гнів клекоче і тяжка образа,
Ми двоє сіл оцих піднімемо сей день.
Без сіл оцих нічого-бо не скоїм!

Так от. Жбурнути іскру хочу і піднять людей!
Тепер вони підуть, нехай лиш хтось веде...

Не треба слів, не слів — тепера треба зброї,
Ти чуєш? — зброї!..
За Скелькою під ясенем старим,
Казав ти, є десь батьківські рушниці,
Закопані в землі... Це так? Ти говорив?
Це там, де небиль вип'явся з гори?
Праворуч?"

"Так... Насупроти криниці..."
"Гаразд, я йду. Чекай. Готовий будь
Прийняти гасло, вдарити у довбиш
І піднести завчасно меч.
Ти ж не забудь".

"Зажди, Даниле. Може б, хто-небудь
Тее?.. Не йди, хай другий,— або я пішов би..."

"Стривожився, старий? Навіщо це?..
Чого? Куди? Ти будеш тут — мене заміниш...
Єдиний вихід в нас, і вихід тільки цей.
А як що трапиться, то не візьмуть живцем,
І іскру я усе ж немарно кину..."

"Ну, що ж, іди... Хай Бог нам помага!" "Прощай!"

"Ні-ні, так не кажи, не треба,
Бо ми ж ще будем смерть свою шмагать!
Я певен, вірю! Доки є снага,
Хай не звучить наш голос так погребно.
Ти ж вірив в щастя?.." "Вірю і тепер.
Гляди ж, про час і день я звістку дам негайно.
Ну, прощавай. Та ви не заждетесь,—

Я підніму нарід увесь
Ураз, як тільки зброю одкопаєм..."

Зняли шапки — хрестилися на схід:
"Нехай же та й на добре піде наше діло..."
Й поцілувалися. Зідхнув підозро дід:
"Іди, іди..."
Пішов і зник Данило.

II

"Ой, не шуми, дібровонько, не шуми
Та й моєї голівоньки не жури!
Вдарим-вдарим, гей!..
І заплачуть воріженьки,
Заридає не по однім з козаченьків стара ненька.
Тільки по мені — як по бур'яні —
Ані батько, ані ненька, ні сини...
Гей! І вдарим-вдарим!
Буде крові і вогнів,
Нехай знають бурлаченьків-соколів!
Таж і нехай знають — нехай пам'ятають,
А чи міцно панське бидло
Ще шаблі тримає...
Ге-ей!.. ей!.. ей..."

Затихла пісня — канула в пітьмі,
І шелест, як мороз, пробіг по хашах лісу.
Останній згук тріпнувся, заанімівав...
Дуби зступилися — рукаті і прями,
І опустила чорна ніч завісу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

I

Забув про все, забув про білий світ,—
Вже третій день сидів в селі Данило,
Сп'янілий щастям. Шана і привіт
Йому... й шуміло в голові,—
Ах, як його Мар'яна ця любила!

Любити може так тільки вона,
Тільки для неї можна все забути:
Себе і час... Впиватись і не бачить дна,
Забути міру цим крилатим дням
І на годину вічність обернути...

З села солдати вибули давно —
Давно пани в панів одгостювали,—
Йому ж усе байдуже, все одно:
Уже три дні коханням заодно
Впивається, як з келиха вином,
І на вогні її юнацьке серце палить.

II

І тільки на четвертий схаменувсь...
Стривожилась, задумалась Мар'яна.
Ну, як збороти їй тривогу 'дну?
Так наче хтось багнета повернув
У незагоєній недавній рані...
"Данилку, любий! Що ж мені робить? (
А у самої чує серце лихо)
Несила, серце, більше так... любить.
Я мучаюсь, а ти... не жаль тобі.— Н
а кого кидаєш та й на чию утіху!?"
"Ну, годі! Я ж казав — одружимося ми,

Одружимося, нехай лише, по волі...
Ти ж знаєш..."
"Любий, славний мій,
Тепера! Зараз! Чуєш?
Ой, та й будь мені самій...
Данилку, зараз! Чув? Або —
Або ніколи..."
"А де ж звінчаємось, дурненька? Хай після.
Будь певна, заспокойся. Ну ж бо, годі...
Поїдемо далеко звідціля,
І не розлучить нас ніхто й ніщо!
Не плач. Мені давно пора. Я мушу. Йду сьогодні..."

"Так знай, Даниле: ще до ранньої зорі...
Ні-ні! Прости мені, але... як тяжко, любий:
Не знаю ані я, ні ти, що буде в тій порі...
Ми повинчаємось у монастирі,
Ми повинчаємось!? Хороший мій! До згуби
(Боюся я) чекання доведе.
Не відтягай! Тебе не знає владика..." —
Здригнулась, побіліла, ось-ось-ось впаде —
І потім вкрилося чоло бліде,
Так стало тужно, моторошно й бридко.
Дрижить душа...
...Вівсюжить на воді,
Там, роздираючи на пір'я срібні крила,
Як птах в тенетах, б'ється молодик...
"Про що ти думаєш?"
"А так..."
"Скажи!"
"Ні... милий..."
"А-а.. Он як!.. — І ревності вп'ялись
Кігтями в серце: — Як?!
І я не знав понині? Прокляття!
Та кажи ж! Із ким!? Коли!?" —

В лещата серце муки узяли,
Упала тїнь тяжкого підозріння.

"...Ні, ні! Скажу! Ти слухай, почекай...
Не те, не те! Та слухай, ради Бога..." —
Злякалась, стисла хустку у руках
І зі сльозами розказала все про "нього",—
Про чорну тїнь лихого клобука,
Про заміри ігумена страшного...

Данило зскочив. Не пустила з рук
І гаряче в лице зашепотїла:
"Хороший мій, не будь тому.
Нехай же зробиться могилою йому
Весїлля наше... Я б цього хотїла.
Народ зїдеться. Скличем всіх людей,
Запросимо.. Та ти це краще знаєш.
Усіх-усіх; і кожен з них піде,—
Нема сьогодні й жадного нїде,
Щоб не пішов, Данилку,
Нас перевінчають..."

Задумався. Немов конем помчав.
Думки нові одна одну ловили...
І довго так над сказаним мовчав,
Аж поки не заграв вогонь в очах:
То хитро склався план простий і смїлий:
"Скажи, скажи, а знає він мене?
Чи знає, що то я хлопами верховодив?
А чи не знає він іще одне:
Що я зсукав петлю і марю тільки днем —
Тим днем, в який повішу, як колоду,
Його на ній?! Скажи!"

"Е, ні,

Не знає він; не сказано ні слова,
Ані півслова, навіть на вогні. ,
Усі! — мовляв. І ці слова одні
Усі потвердили, і жоден не обмовивсь:
Тебе-бо люблять. Сам же цей клобук
Тоді тебе не бачив біля брами,—
Ти раптом зник..."

"Ага, он як! Павук...—
Прошепотів Данило; сам проглинув звук
І розмахнув циганськими бровами.
Мовчав...

І враз зловісно засміявсь,
Блиснув очима: — Так, моя хороша!
Тож і весілля буде, ластівко моя!
Такого ще не бачив я,
Не бачив й він — цей чорний хрестоноша.
Оце воно!
Оце то буде крюк...

Ми повинчаємось. Гаразд! А потім, знаєш?
Прийдем подякувати... І подякуємо ми!
Другого дня такий буде ярмис ,
Таке весілля,
Що на вік та раз один буває...

Мар'янку, серце, думко золота,—
Одружимося! Я тільки звістку нашим
Подам негайно. Зброю ще дістать...
Людей накликаемо. Та — гей! І налетять —
З всієї околиці прийдуть сьорбати "кашу",
Давно так бажану... В пекельному вогні
Музики гратимуть! А дзвони потанцюють
Такої, що не снилася й у сні.
Пройдуть дружки — лунатимуть пісні...
Ми гори ці, заплакані, сумні,

Тобі на придане
Ножем перелицюєм..."

"Ну ж, заспокойся ти".

"Спокійний, серце, я.
Над цим я думав дні і темні ночі...
В роботі і у сні. І ось... Чи буде вп'ять
Такий момент? Ніколи і ніяк!
Та доки ж пнутиметься люд робочий?!

Звінчаємось. Другого дня свати,
Дружки і всі підемо до владики,
Бо він же пан і "пастир наш святий",
Від Бога "батько" (Господи, прости),—
Підемо дякувати твар розгнuzдану і дику,
І... ми подякуєм! Не так, як то було,—
Тепер ні хрест, ні Бог та й не ошпарить,
Не кишнуть рясою, не одженуть жезлом
І брами не зачиняють, як на зло.
І не збіжать на мур патлаті "яничари"...
Ха-ха! Чорти...
Та — ех, і буде ж день —
Весілля наше, ластівко Мар'яно!.."

І слухає вода, хлюпочеться, іде,—
Полоще місяць в ній чоло бліде —
Цілує ніч велику давню рану...

III

Отам вогню і віри в них було —
У цих міцних, жагучих поцілунках!
Там навіть частки тих, що десь завмерли лунко,

Та й стало б,
Щоб і мертвих підвело:
Аби почули, то відкрили б очі тлінні,
Пройняті вірою у воскресіння.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

I

Розбіглась чутка та й у всі кінці:
"Весілля!.." —
"Де?!"
"У сироти Мар'яни!.." —
"Красуня зарічанська кличе всіх!.." —
І покотилася луна по горах цих,
Раділи зарічани і скельчани.
Балакали великі і малі;
Ладнались, помагали якомога.

Уже заздальгідь дружки пісень гули!
І не було ні одного в селі,
Щоб не вважав себе отут за корінного.

Було весіль багато. Та й усі
Вони, мов похорони, перевиті жалем.
А це буде — аж геть за всі часи!
Давно вже так дзвеніли голоси,
Давно так молодят не виряжали...

II

Усім, усім якби поближче стать,
І всякий з них доріжку щастя стелить.
Обходила людей Мар'яна-сирота,

Така хороша і така проста...
І дні тягучі та безбарвні, як шліхта ,
Наповнилися радістю,
Неначе срібний келих.

III

І тільки монастир стояв собі й не знав,
Що діється внизу там, поруч з ступарями;
Обставивсь мурами... Там дзвін погонку гнав,
Мінялись вартові і з скреготом луна
Котилася —
То зрідка відхиляли браму.

Але пролізла чутка і туди,
Пролізла й в серце Ієремії.
Даремне він без спочивку ходив,
Даремно скублись пальці в бороді —
Ударило, мов батогом по шиї...
"О, що зробити?!"

IV

"...Й зробимо отак... Так згода?!" —
"Згода! Та інак й не буде,—
Тепер, Даниле, ні один кріпак
Не зрадить вже і не схибне рука,—
Науку мали добру люди..."

"Гаразд. Глядіть!.."

Ходив — людей єднав,
Скликав до себе та й усіх Данило.
Горілки — море буде, меду і вина...

Гуляй, душа!
Уп'ється не одна,
Абим лишень чіпи одбили.
Село, неначе вулик той, гуло:
Своїй дочці там придане рядили.—
Хто чим зумів і що в кого було...
І з вуст в уста селом ішло:
Весілля — за два дні —
В неділю!..

V

Ігумен теж рядив свої думки
У чорну тогу: "Як?! Комусь віддати?!
Одному із сопливих хлопаків?!
Її?!
Віддати, випустить з руки...
Так хто ж я є — владика чи мужик пархатий?!
Н-не будь цьому!!! —
Схопився, ніби крук,
І брязнув костур, аж гикнули шиби:
— Із неї я сім шкур здеру,
А не віддам, не випущу із рук,
Хоча би світ піднявсь увесь на диби!.."

Над Ворсклою котилися пісні:
Ішла голубка, прибрана у квіти...
Слідом — дружки веселі, голосні...
Й котилися над Ворсклою пісні,
Губилися в лісах, барвінком перевиті:
.....

Ой, ти, душенько —
Наша Мар'янку!
Колесом сонечко угору йде,

А вже наша Мар'янка додому йде...
Одчиняйтеся, ворітця, ,
Одсувайтеся, віконця,—
Йде наша Мар'янка з-за сонця,
Задля Данилка-молодця
Із-за сонця
Йде-е!

Та ще і "ух-х!.." — Аж ген через село.
Такий уже оцей нарід живучий,—
Зовсім облуплено, одрізано крило,
А він таки вигукує на зло,
Склада пісні, виспіває...
І тільки десь чоло
Нахмував грізно, терпеливий і робучий.
Гримлять пісні, і котиться луна,
І слухають обдерті темні хати,
Як б'ється в тих піснях душа крилата,
Як вигуки надією дзвенять:

Ой, ти, душенько,
Наша Мар'яно!..
Де наша Мар'янка ходила —
Зелена рута посходила,

Та й вийшло сонце з золотим вінком,
А вже весна красна за нашим вікном.
Ой, ідіть, люди, та й собирайтесь —
На щастя, на здоров'я
Гуляйте...

А там на вежі — на крутій горі —
Стояв і супився, дививсь з вікна ігумен,
Як десь вінок гойдався, майорів,
Вклонявся низько...

Поглядав згори,
Ловив з злобою переливні луни.
...Он-он...
Іде вклоняється усім
В'юнка і радісна, як сонце, наречена.
Гойдається вінок під танок голосів.
Всміхається у всій своїй красі,
Веде подружок. Одкида рамена:
Усім-усім вклоняється до ніг.
Ось — повернулася сюди, ясним чолом майнула..
І холодок по серцю перебіг,—
Біленькі пелюстки, неначе сніг,
Сльозою капнули у серце та й не чуле.
Похмурився. Бровами тріпонував —
(То ж яструб крилами до білої голубки!) —
Здригнуло серце...

Тільки мить одну,
І враз прижмуривав очі, щелепи стиснув,
Так наче голку десь вхопили зуби цупко.

VI

І ось прийшов жаданий мент для всіх:
Пішли на вінчання до Скельки молодята.
Ще зранку в церкву квіти однесли...
Ввесь день у хатах балачки пливли,
Як завтра будуть,—
Гей, будуть гуляти!
Рожевий вечір зорю протрубив...
Сховалось сонце там — за кряж крутий зелений,—
Востаннє глянуло, як простір голубів,
Як понад церквою крутились голуби,—
Останню усмішку послало нареченій.

У сизу тінь та й рушили дружки,
Пішли свати, і свашки, і бояри,—
Пішли розквітчані, веселі, гомінкі,—
Туди, де ще хрести, немов зірки,
Блищать у темряві, туди, де чорні хмари,
Неначе кораблі, пливуть на мідний клич дзвінкий..

В Мар'яни серце
Падає наниз
І нерозгадана печаль чоло обсіла;
Думки чомусь безрадісні, сумні —
Із болем тиснулись до любого вони,
А він такий рішучий, юний, смілий.
Чого так тяжко їй, чого так серце просить,
Навіщо тихо так подружка десь голосить:

Ой, ходила Мар'яночка по городу
Та й гонила селезенька і на воду:
— Пливи, пливи, селезеньку, тихо по воді,
Прибуди, прибуди, моя ненько,
Тепера к мені...
— Ой, рада б я, моя доню, побути к тобі —
Насипано сиру землю на руки мені.
Склепилися карі очі на всі ночі,
Не дам же я, донько моя,
Та й помочи...

А завтра, завтра знов над караваєм
Заплачуть подруги, заплачуть-заспівають:

Ой, прощай, прощай ти, Мар'яночко,
Сестра наша,—
Ми не твої подруженьки — ти не наша.
Прощай, прощай, Мар'яночко,— ми вже ідемо,-
А ми твоє гуляннячко собі беремо...

Зітхнула...

"Серце, що тобі болить?"

"Нічого, так, чого мені... Дурниця,

І бігла тінь від помаху руки,

І товпились стіною іноки кудлаті —

І слинили. А в нього біль терпкий:

"Ах, нащо так багато клобуків?!

Навіщо зараз тут людей отак багато?!"

Пливли дружки... бояри і вінці,

І свашки, обдаровані дівочою рукою,

І хрест в тремтливій жилавій руці...

Крутилось все, мінялося в лиці,

Крутилася душа йому навколо аналою.

А над усім — та й тінь її повік,

А над усім — дугою чорні брови.

Зиркнула раз — і погляд той опік;

Але то — раз, і більш уже й повік,

І до кінця не повториться знову...

...Торкнувсь руки —

І серце пронизав

Огонь шалений, ось-ось-ось запалить;

В очах мутилося — не знав вже, що й казав,

Коли епітрахиллю рученьку в'язав,

Як надівав та й персня їй на палець.

І вдарив хор:

"Ісаїя, ликуй!.."

Одна свічка глипнула, покуріла...

І шепіт перебіг: "Дивись! Яка? Яку?

Кому ж то так судилось на віку?..

Ох Боже мій, у нього, у Данила!.."

Розтанув дим... Ігумен, як кажан,
В півтемряві — таємний і крилатий —
Благословив і... щастя побажав,
Кінчилося.
На щастя проважав —
Блиснув очима (ой, то блиск ножа!)
І засміявсь нечутно в брови волохаті.
П і ш л и...

ІХ

Кінчилося, упала з плеч гора.
Мар'яна радісно всміхається, голубить
Кохану руку...
"Ах, яка вона бліда
Була тоді — у церкві!" — І Данило пригадав,
Як цілував над аналоєм в неї мертві губи.

І упадав тепера й шепотів...
Навколо ліс,
Десь попереду люди,—
Їх мова крутиться, як повесні вода:
"Те, що було,— пропало без сліда,
Що ж завтра буде — те, напевне, буде".
І голосно луною ліс віддав: —
"Так, буде! І, напевне, буде!.."

Хватились люди біля ступарів:
"Та де ж вони?!
— Заждем. Глядіть-бо, десь пристали.
— Отак, голуб'ята! Не стерплять до пори..."
Посміхаються свашки старі:
"Ще націлюються, абим не послухали
Рожеві губи..."

Ну, пішли помалу".
...Прийшли дружки й бояри у село.
Прийшли здоровити здалеку хуторяни...
Та не прийшли зовсім Данило і Мар'яна,—
Так, наче десь дороги розвело.

XI

Як в воду канули. Десь щезли, і нема.
Сюди, туди — ні слуху, ані духу:
Запорошила темінь, як зима,
Стежки й дороги, тільки муть сама.
Тривога... Розпач... Вигадок туман
Та підозріння роз'їдають вуха.

А хтось шептав... І раптом:
"Утекли!!!"
Шалена чутка, мов конем, у всі кінці майнула:
"На чужину втекли! На чужину втекли!" —
Тіпнулися серця і стріхи загули,—
Образились — отак їх провели!
Отак віддячили, отак же їх узули!..
Це вдруге він. Облесливий шахрай!
А ми... А ми, як Бога, виглядали,—
З весілля тішились: по шелягу з двора
Рядили... злазились...
За це ж він нас украй...
А-еххх!..—
Ой, не дружки ділили коровай,—
Пили горілку та й не дожидали.
Не так, як думалось,
Не так, як малось їм.
Пішло весілля та й доценту плавом.
Не так заводили, співали не тії...
Скрадало сонце промені свої,—

Там шум невиразний в околиці стоїть:
По молодятах крик — не молодятам слава.

XII

Зривали квіти, кидали у пил,
Хустки подерли — дружки і бояри;
Названий батько плакав і кипів;
Повісили постіль, як прапор, на стовпі —
За те, що в дурнях всі,
Що гості, як татари!

А хтось шептав... й котилася луна,
І пряла злість над селами прядиво;
Котились відголоски на ланах,
А з кряжу на село дивилася сосна:
"Чого так корчиться? Чого шумить?
Регоче чи кона?
Ага, так-так: — весілля,
Над усі!
На диво".

XIII

"На чужину втекли!!!"
"Данило зрадив!.. Гей!!!"
Як бомба, впала чутка та й у табір.
Заметушивсь мурашник:
"Отаман утік !.."
"Рятуйте шкуру!.. По таляри золоті
Подавсь!.. Усіх — на розкоші, на бабу,
Як циган, прохалюндри́в, проміняв!.."
"Утік!.."
"Ганьба!.."

"Брехня!.." —
"Позорище!!!"
"Що ж діять?
Що діяти, братове?! Що прийнять?.." —
Забився чорний розпач на вогнях,
Заборсалась у хащах і втекла надія,
У темінь канула...
На стан, як ворон сів,—
Упав розлад гнітючий і жахливий.
Ніхто не вірив більше в смілі голоси;
Втекла відвага з Гонтівських лісів
І залила ніч вогнища, як моторозна злива.

Даремно бадьоривсь старий Гармаш,
Хотів не вірити, збивав на лад громаду,
Але й в самого — ані слів, ні віри в них нема.
Погас вогонь — зосталась біль сама...
Позбулись ватажка — позбулась справа ладу.

XIV

Один по одному тікали хто куди.
Вчорашній стан — немов вода розмила.
І тільки дід похнюплений сидів,
Розбитий горем: "О, прийди, прийди!
Не пізно ще,
Куди ж ти втік, Даниле?.." —
В печері порожньо... Не так багато днів —

Отут удвох, огнем ущерть наліті,
Вони сиділи. Він, як трут, горів
І його підбурював. Таж як він говорив!..
Надворі чичмаря — надворі біль старий,
Розсипалось дощем бездонне сито.

Мовчали хащі.
Десь орел тікав —

Обмоклі крила розкидав, як ноги...
На таборищі попіл чорним став;
Блукав дідусь — головешки перевертав
Ногою і ніяк
Не міг збагнути цього всього.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

I

У кел'ї сутінки, у кел'ї тишина:
Заповнили її розп'яття і лампадка...
Мар'яна змучена... зачинена... одна..
На лицах бліки — лица, як стіна —
По бліках сльози. А повіки, у припадку
Відчаю тихого, опали, неживі.
Стрільчасті вії злиплися, здригають
На кожен шелест. Профіль на стіні
Не рушиться. Стомився. Вже й не корчиться в огні
Страшної муки...
Тишина...
І тільки пацюки одні
Шкребуться десь — останній нерв перегризають.

Стоїть навколюшки — руками до Христа;
Лампадка безнадійно язиком колише;
Упала важко хвилями коса
На ніжні перса.
О краса! Катована і мучена,
І ще могутніша від того, ще сильніша.
В огні очищена і вимита, як цвіт,

В потоках сліз, незламна, непокірна:
"Доки ще б'ється дух, доки ще в очах світ —
Не візьмуть ані мертві, ні живі,
Не обплюють любов безмірну!"
Молилась...
А Христос — завішений — мовчить.
Лампадка безнадійно язиком колише,
Просила порятунку — "Він" мовчить,
Просила смерти — теж мовчить,
Поник чолом, не дивиться, не дише.
А келих муки невблаганно жде:
"Допий до дна! Допий-допий, рабине!.."
Вже видно край... Й не дінешся ніде.
І все-таки — не гасне іскра десь,
І все-таки
Хотілось вірити у зустріч, у спасіння...

II

Гикнув замок. По дверях зашкреблось...
Здригнулась,— у десятій раз ввійшов, як тінь, владика,
І у десятій раз схопилась жертва знов,
Немов гадюкою ужалена в чоло,
Забилася в куток без слова і без крику;
І тільки очі — дикі і страшні —
Горять так моторошно, дивно променіють,
Кричать нелюдським криком в тишині.
І галасує тиша:
"Ні!.."
Магічне "ні!.."
І б'ється серце в нього, аж рука і терпне, і німієч
І рве єдваб, і жмакає поділ
В коштовній рясі — корчиться і мліє
У спазмах дикої любовної жаги.
А в неї коси впали до ноги,

А в неї груди випнулися і млосно рожевіють,
Виглядують з подертого вбрання...
Лежить фата. Не "ним" — не нареченим —
Здійнята з неї вона.
Як змовник, сутінки на вухо жебоняць:
"Одна... Вона ніким незнана ще... Вона — одна...
І ти — один, спіши..." —
І стукотить скажено
По ребрах серце, і рокоче кров,
І лускають в напруженні всі жили і сугави.
Підморгує лампадка, аж святий покров
Лукаво жмуриться: на ньому перша кров,—
Оголює він тіло соромливо і лукаво...

Ступнув —

І скрикнула, у душу зір вп'яла,
Прилипла голими грудима до ікони...
Ступнув —
І галас тишина зняла:
"Не руш! Не руш! — То смерть твоя прийшла.
Не руш! Не смій!.."
А в неї зір, як лезо кинджала,
І надулись з рішучости гульки на скронях.

Відсахнувся, відштовхнутий вогнем,
Відштовхнутий бездонними очима.
"...Чого?., чого цураєшся мене,
Хіба прийшов з бажаннями лихими?
До ніг твоїх усе я покладу:
Що хочеш, витворю, що скажеш, те і буде,—
Усе-усе... за хвилю, за одну.
А ні — покаєшся, бо я... таке утну!
Послухай ліпше, будь покірна... це ж нетрудно.—
Анітелень,— і чуть, як тишина
Секунди лічить — складує хвилини...

— Кого чекаєш ти?
Ага, коханого! Нема, нема,—
Він зріксь тебе, одбіг, немов Петро од Бога,
Ха-ха! І я пустив його. Подумай же сама,
Кого любила ти, хто звів тебе з ума,—
Паскудний хлоп!
Та ще й поклявсь не бачити й порога
Од брами нашої — подався звідси геть,—
(Мізерна твар) — подався на чужину
Шукати другу. Він там заживе...
Не жди — не жди, ти викинь цю тварину
Із свого серця. Ну ж, розумна будь..." —
Так твердо сказано, але не йняла віри:
Пустив? Пустив? Данилечку, прибудь! —
І закусила з радості губу,—

Тепера він прийде. О, він тепера вирве!..
Помітив радість кат і враз зареготав:
"Ха-ха!..
Так знай же ти всю правду в цюю ж мить —
Не дасть збрехати ось ікона ця святая:
Твого коханого — злочинця, "негодяя" —
Я наказав ще вчора...
Задушить!"
Поблідла. Кров одлинула з лиця.
Схопилася за серце. Підточились ноги.
Заплуталась душа на манівцях...
І враз зі стогоном упала на підлогу.
Ридала. Билася об плити голова...
А він стояв, дивився, хмурич чоло
І тішився:
"А-як, яка жива,
Яка в'юнка, гнучка красуня! Чорта з два
Другу знайдеш..." —
І знов страшна жадоба налива

Його істоту
Враз — на ноги голі
Упав, припав устами...
Як обшпарена вогнем
Схопилась дівчина. Рвонулась до ікони:
"Не руш!!! Не руш!.." (то очі, як ножі)
Шарпнулись руки, так немов чужі,
Ікону здерли
І вшкварили з розгону...

Відскочив звір. Владика скам'янів,
А дівчина, мов мертва, поточилась
І заридала — ой, який же гріх на ній! —
І розіп'яли серце на стіні
Останні сльози і остання сила...
"Умгу... Отак?.. Так ти ще й он яка!..
Так знай же — я приборкаю та вже ж і загнуздаю!
Подумай ще, я буду ще чекать —
Останній день... А будеш знов брикать —
Тоді уже не вмолиш, не вблагаєш.
Не схочеш волею, так силою візьму,—
Моєю будеш. Так тобі і на віку судилось.
Подумай...

За покору я тебе візьму
Й озолочу, як королеву, з бруду підійму.
Подумай ти. Тебе, тебе саму
На увесь світ люблю. Якби ти полюбила
Мене хоч краплю, в щасті б вік жила,
Не каялась би, бидлом не була б...
Подумай!" —
І пішов
Замкнув...
Пішов...
Кімната, як могила.

III

З сльозами образ тихо підняла,
Повісила і впала на коліна:
Пошарпана молилась і кляла,
Кляла й молилась (вік пережила)...

Аж поки й втома очі не склепила.
І снилось їй, що музика гуде,—
Весілля клекотить та й над усеньким краєм...
І снилось їй, що милий десь іде —
Козацьке військо таж сюди веде.
Побились дзвони —
Там корогви мають...
І прокидалася. І вірила у сон:
У темну ніч з надією дивилась:
"Він прийде, прийде, таж і не один!" —
І бачила — під ним басує кінь...
І чуло серце — поспішає він...
"Прийди, прийди,
Хороший... милий..."

IV

Рука в кулак затиснута, німа,
Зімкнулись щелепи і подубіли ноги.
В льоху зима,
В льоху страшна зима...
Сидить Данило — і надій нема,
І смерть не йде, і порятунку ніякого.

В льоху зима і темінь, як в раю.
Десь дні ідуть, змінюють ранки ночі,
А тут не то що доленьку свою,

А й пальця не розгедиш. Ящірки снують
І, тьмою видавлені, заростають очі...
Згубилась міра обсягу й часу,
Зітерлась грань між снами і сидінням,—
Не знав, яку яка змінює мить,
Не знав — годину, день, чи цілий вік сидить,
Чи вік, добу, а чи одну годину.
Безмежний час! Такий, як чорнота,
Як біль в кістках і як жало в серці;
Короткий час — як куца темнота,
Як втома ця байдужа і проста,
Як літ думок у безнадійнім герці...
Як сталось це? Не зна і досі він.
Схопили, вдарили... І канув у безодню.
Відтоді лазить він у темряві німій,
Відтоді хаос, шум у голові.
Залізна міць розтанула, як віск,
І розгубив — де "завтра", де "сьогодні".

І знов пішов,
Але спіткнувсь і впав;
Помацав, поторкав... і радість забуяла:
"Знайшов!" —
Жупан! Його жупан...
І так зрадів — хоч на хвилину пан:
У жупані і люлька, і кресало.

За мурами змінився день на ніч —
А тут ця ніч безмежна і єдина.
Ні звуку тут — а там заплакав сич,
Він тут один — а там усі-усі,
Хвилини це — а там вони години...
.....
А як затих від диму в шлунку крик,
Він знову викресав, роздмухав трут щосили, —

Пішов. Оглядував. Ось диби...
Ось кістяк старий...
Стіна, стіна... А ось... То східці догори!
Подерсь по них. Скорій, скорій!
Кістки тріщали, аж в очах мутилось
Й огненні кола плавали...
Добравсь!
Обмацав — двері, мертві, нерухомі,—
То непробійні двері, як гора.
Штовхав.
А далі ввесь припав, дослухувався.
І враз...
Десь ледве чутно пролунали дзвони.
Десь за могилою. І наче хто ножем
Пірнув у серце: як зловісно дзвонять!
І показавсь той дзвін лихим-лихим,
Погребний дзвін. Над ким то він, над ким?!
Над ним то дзвін, страшний і похоронний...

VI

Надворі темінь. Темінь, як стіна,
І дзвін невидний ніч у саме серце
І навіть не розходиться луна...
Хоч би ж хто знав,
Хоч би ж хто-небудь знав,
Що то ігумен
Задушив Мар'яну!..

Гикнув замок (пройшла уже доба),
І зник владика у низеньких дверях.
І раптом крик нелюдський розірвав.
Пожмакав тишину, немов шматок паперу.
Напав у ліжку. Вмить роздер вбрання.
(Мар'яна вдягнена лежала мертвосонна;

Лампадки світ її охороняв —
Мигав самотній язичок огня
І ворожив над фольгою ікони.
І раптом гвалт). Накинувсь, розіп'яв.
Рвонулася, пручалася, як риба,
В лабетах стиснута (неначе п'явка, вп'явсь).
"Рятуйте! Матінко! О матінко моя!
Ряту-у-уйте!.. Пробі!!!"
Аж дзвеніли шиби.
І вирвалася. Обірвана ущент —
Тікати.
Піймав і об підлогу вдарив,
І знов розп'яв,—
Аж зойкнув біль поламаних рамен...
Подолана, безсила, у останній мент,—
Щосили
Плюнула в мерзотну харю...
Оскаженів.
Потьмарилось в запльованих очах.
Рвонув і горло надавив коліном...
.....

Забився в вікна крильми чорний птах...
Заплуталась коса в руках...
І випростався вогник у лампаді клином.

VII

Затихли кроки в пащі катакомб,
Прошелестіли луни потойбічним криком.
І залишився коридор, немов порожній гроб,—
Там береже Христос німий замкнутий ромб...
Служить заутреню пішов страшний владика.

У чорну темінь — темінь, як стіна —
Ударив дзвін невидимий — у серце ніч поранив.
Дрижить і не розходиться луна...

Хоч би хто знав!
Хоч би хто-небудь знав,
Що то ігумен задушив Мар'яну!..

VIII

Клобук спада до пояса хвостом.
Ігумен сам у віттарі — на місці горнім;
Орлець поклав під ноги, підоперсь жезлом.
І жебонить напам'ять часослов
Послушник сонний...
І капа голос без життя, без слов,

Як краплі олива, убійчо, монотонно...
І диха морок на іконостас,
Боїться чорною рухнути бородою.
З ікони в храм
зійшло мале дівча,
Малими кроками пішло... пішло стрічать
її.
Через врата на прощу час
Так безконечно шелестить нечутною ходою.
І луска жезл під тягарем тупим,
Застигли важко очі на малім дівчаті,
І тріпотить брова...

IX

...Данило відступив,
Гойднув всім тілом, руки розчепив

І вдаривсь в двері!
Та стоять на чаті,
Не рушаться вони, кремезні і товсті.
І знову бивсь щосили. Та ніде ні звуку.
І тільки десь — погребний дзвін гуде,
По нім той дзвін! Нікого аніде,
Лиш темрява слизька до болю тисне руки.
Упав, знесилений. Умерла назавжди
Остання віра в будь-яке спасіння.

Погас вогонь...

Юнак сидить
І слуха темний, як біжать кудись —
У вічність капають години і хвилини.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

І

Опівдні над селом ударив грім:
"Знайшли Мар'яну!!!"
Втоплону... опухлу...
Покусану...
Під замчищем старим
Вода принесла й поклала при горі
На постіль — на лепіх потрухлий.
Голісінька. У шрамах і синцях.
Коса під серцем, ніби гадина зелена.
П'явки клубком вмостилися в очах,
Пук баговиння та й замість вінця...
"Вона, вона!
Прекрасна наречена..."

Набігли люди з лугу і села...

На шиї мотузок, на мотузку каміння,—
Звідкіль вона? З яких країн пливла?..

"О матінко, Мар'яночка прийшла!

Вернулася — кінчать весілля..."

Ударились подруженьки старі.

Заплакали, побігли луни яром.

Розгублені (багато їх стоїть)

Усі-усі, хто проклинав її —

Мар'янчині "батьки", і свашки, і бояри.

Закутали. В Слобідку привезли.

І так, неначе сурма прогриміла —

Розбіглась звістка по смутній землі,

І бігли люди,— кидали волів,

Худобу, стріхи, спочивок і діло,—

Збігалися...

Набились на майдан

І товпились. Дивились і кричали.

Прокльони сипались. Кому? Самі вони

Не знали, хто зробив такий страшний,

Ганебний вчинок. Бились зарічани

Руками в поли: "Покарать!.."

"Кого?"

"Його!" — все змовкло. Раптом розітнулось:

"Данила! Це його, його

Паскудне діло. Більш ніхто цього

Не зміг би..."

"Що?! Брехня! Ви чули?!"

Гей, хто сказав? Візьми своє назад!

А хто побожиться, що сам він та не там же,

Де і оця нещасна? Подождім, і час покаже,

Побійся Бога, хто це там сказав?!"

Загомніли: "Вірно... як... Авжеж, мовчи,

Не каламуть душі. Хто винен, розбере урядник".

"Який урядник? Геть під три чорти!

Ми мусим, мусим злодія знайти
І розторощити! Розчавити!"
Збурилася громада:
"Так-так... Розчавити! Суд буде тільки наш".
"Хто б він не був, хоч хай він пристав буде..." —
А в серце дряпається розпач, як чума,
А шиї крутяться і гнуться від ярма...

"Пустіть, пустіть!.. Гармаш... Гармаш..." —
Зашепотіли враз, здригнули й розступились мовчки люди.
Прийшов Гармаш,
Захеканий, блідий,
Простяг свою кремезну постать, ніби п'яний.
Як з неба впав — бігом прибіг сюди.
Спинивсь... Закам'янів...
Дивився довго-довго на Мар'яну
І похилився. Скотилася сльоза;
Чоло старече зморшки враз обсіли...
Упала шапка — він її не взяв,
Поволі повернувся,
Нічого не сказав
І почвалав із натовпу задуманий, похилий.
А слідом шепотіли:
"Ой, яка ж важка сльоза
У Гармаша
По бороді скотилась".

II

А монастир одразу посмирнів,—
Дививсь униз і дослухався пильно:
"Чого, чого зібрались там вони?!"

В понурій келії горять вогні,
Скрипить перо в крові чорнильній:

— Пиши: "Прибудьте, пане, уночі!
Негайно, чуєте? Злочинець єсть страшений,
Що по-звірячому... Зажди, не так пиши:
Він утопив, зарізав, задушив,
Закатував, замучив наречену!
Та поспішайте, пане становий!
Він над усе ще і бунтар великий.
На нього вся околиця шумить —
Сидить в льоху...
Чекаємо... Приїдьте ви..."

Отак писав пан ризничий кривий,
А диктував (всміхаючись) владика:
— Ще допиши: "Сьогодні ж заберіть!
Спішіть! Цього не слід проґавить..." —
І жмурився, приємно ніс чесав. Ризничий дописав,
Владика підписавсь
І сургучем тавро поставив:
"Гінця! Негайно!.." — Ризничий подавсь.
А сам в вікно дививсь, як ген в селі
Мотались люди, сновигали під дворами —
Кудись збирались і когось несли.
Зійшлися зморшки в нього на чолі,
Та миттю й розлетілись, розпливлись:
Внизу —
Як вітер, вискочив гінець із брами
І браво поскакав...

III

...Спустилась ніч. Тривожна тишина...
Чекання
І тягучий морок...

IV

І клацнуло...

Данило задрижав,—

Ось смерть прийшла! Завили тихо шпуги:

Відкрились двері... Знов закрились...

Жах...

Блиснув вогонь та и полиском ножа

Стоять ченці, як два страшних ожуги ,

З рушницями. А чорні клобуки,

Надіті наперед — на лица пеленою,

І скиряться між розпірками язика з зубів...

А ззаду нього руки простягли диби

І череп вищірівся пащею гнилою.

Тікать... тікать...

А ноги ж, як чужі.

"Вставай!!!

Ей, ти! — Схопили. — Йди за нами!..—

І потягли.— Чого, як пень, лежиш?

Ну ж рухайся! Та швидше!.. Час біжить...

Ходім!.." —

І вивели, забрязкали замками.

.....

"Даниле, швидше!"

"Хто?! Це ти?.. Остап!.."

"Цссс, чорт! Біжім... мовчи та поспішай щосили..."

Забилось в грудях серце, ніби птах:

"Воскрес!?! Брати мої..."

"Біжім, чого ж ти став,

Біжім..." —

І подались у темряву, в будівлях загубились.

Спирало груди. Дерлись через мур.

А далі кинулись на чорний двір чернечий.

Убили конюха. Трьох коней зайняли.

Враз окульбачили і вихорем пішли,—
Чкурнули в ніч. Тепер їм не перечить!
Тепер на волі.
До коня припав,
Приріс...
То смерть десь пронеслася мимо.
Черкали віти... Стишивсь тупіт ніг:
"Дідусю, батьку мій! І ти, Остапе... Любі!
Та як же це?! Я ж вмер!"
"Еге ж, виходить, ні.
Виходить, що прийдеться ще мені
Ударити на збір. Чи так кажу? Ану ж бо,
Як воно й справдяться-таки твої слова.
Ми ще живі, живі! Мій сину,— отамане!"
"Як сталося це?!"
"Гінця я перейняв,
Аж під Лутищами догнав — спинив коня
І прочитав пакет примусив ятаганом.
Він розказав усе — і що, і де...
В пакеті їхала твоя душа до станового.
Він досі десь з салдатами іде —
Той чорт московськимий,— бо ж сьогодні вдень.
Іще..." —
Та й прикусив, і не сказав нічого.
Погнав коня. Данило спохвативсь,
Аж скрикнув: "Діду! Де вона?!
А де Мар'яна? Скажи!..."
"Спішім".
"Вона жива?"
"Не гаймось!
Побачишся... А Господи, прости,
Мій чорт спіткається, здохлятина.
Гляди: Звертає з півночі,— спішім, бо буде клопіт.
Проґавимо й не вискочим з біди.
Не відставай, за мною! Гей, мерщій сюди,

Гайда!" —

І в темряві завмер шалений тупіт...

Село проскочили. Спинився дід:

"Ось тут. Вона чекає...

Поспішай, поки не зовсім пізно,

Бо не втечем..."

Когось у хатці ждуть —

Мигає вогник і квітки цвітуть...

"Ех, сила ти моя і міць залізна!" —

Сплигнув Данило, за поріг влетів...

Та й зупинився:

...Під іконою ще й у кутку свяченим,

В намітці білій, в персні золотім,

З свічею у руках — так ніби на хресті —

Лежить розіп'ята на квітах наречена...

І поточився, тяжко застогнав.

Сидять дружки, як привиди, навколо,

Мигає свічка — і ворушиться "вона".

Побачила... шепоче... кличе... а смутна-смутна.

Десь віддало у мізку гострим бодем,

І сам, як привид, руки простягнув,

Ступив до неї й чуб піднявся дуба:

Така покусана, опухла, чорна, у синцях,

А очі незакриті дивляться з лиця

У саму душу і... шепочуть губи.

Уп'явсь очима. До грудей припав...

І відсахнувся:

Труп зідхнув глибоко,

Пробурмотів... Він щось сказав...

А по щоці скотилася сльоза

З куточка вій — із неживого ока,

Блиснула променем і капнула униз,—

На руку впала... Й скрикнув так шалено!

І вилетів, і скочив на коня,—

Погнав у ніч...
За ним Остап Лазня,
А слідом дід — припав на коні креном.
І тільки свист, і тільки храп коня
Та лячно копита дзвенять.
Десь розбігаються — дають дорогу клени...

V

І подались вони в старий порожній стан,
До Гонтівських лісів крізь хащі, крізь туман.
Стогнав юнак і гнав коня свого,
Він душу десь та й проміняв другому...
Де було серце — там нема його,
Один вогонь, такий страшний вогонь,
Аж серце
Спопеліло в ньому.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

I

Та, гей, і вдарились вельможні в переляк
І захрестилися ще й обома руками:
Проти усіх — проти панів, проти царя
Піднявся з свистом келеп бунтаря...
В околиці маєтки скрізь горять —
Чинить розправу Чорний з козаками.
Навколо ні проїхать, ні пройти.
Зреклись раби свого старого ладу.
Не те, не те, що тут було колись,—
Ані хрестись,
Ані молись,—
Нікому ні прощення, ні пощади...

II

Зреклись податків. Панщину й "оброк"
І послух кинули, занози повиймали
Та й повернули ті занози на добро:
(Не віщував цього ані один "пророк")
Занози ті — ножами стали...

III

Під стягом чорним котиться луна...
Біжать, злітаються Залізнякові діти —
Старі й малі, неначе сарана,
І сунуть хмарою по висохлих ланах
Обскубані, голодні і роздіті...
Єдиний програм в сірих цих рабів:
За біль, за злидні та й за сірі хати —
Паскудній долі черепа розбить,
В калюжах крові ворога втопить
І проклятий вертеп дощенту зруйнувати!
І час настав...

IV

...Ще зранку тишина
Над банями нависла, як погроза,
А в південь завагітніла вона
І пролетіла чайка, як дурна,
По морю мертвого, тупого передгроззя.
Мовчали дзвони... Там орел кружляв,
І оглядав кубло понуре бистрим оком,
І клекотав...
Зривалися (і рідні, і чужі),
Зчинили ґвалт під хмарами стрижі,

Металися до замчища в піски глибокі.
Мовчав сіон. Ні звідти, ні туди
Ніхто не йшов. Замкнулася твердиня,
І хтось шептався, і хтось у ній ходив:
Давав накази тихо Никодим...
Котився тупіт в животі в святині...

Надвечір обрії хтось міцно розпалив:
Червоним полум'ям насупились на грози.
Ані шелесне лист,
Ані промчить сайгак —
Зловісна тиша, ніби мертвий рак,
Зажевілась. Казкова там яга
Дихнула з півночі на крики та й на сльози...

Хрестатий, темний на червонім тлі
Васал не витримав наснаги:
Ураз притих,
Пустив гінця. Як вітер полетів...
За ним другий... і ще один... По вимерлій путі
Погнали коні
У багряну далечінь без жалю...

У

Настала ніч безмежна і глуха —
Таке посняділе, безгучне, мертве море.
Ніхто б не вчув, хоч би і дослухав,
Ні півня, ані поклику. Як у полі кожуха,
Задхнулось все живе, і причаїлись гори.
Осліп сіон... І варта ні гу-гу...

Мовчить дзвонар — кує вухналі зубом...
Дріма васал...

Як раптом — ніч тугу
Розтяв вогонь, розшматував!
В дугу
Зігнулась тиша, лопнула і стала темінь руба.
Заголосило:

"Чорний двір горить!!!"
Ревнули дзвони. Вдарили у груди.
"Го-орить!.. На мур! Біжіть!" —
Ригнуло капище, і вмить
Завила ніч — заметушились люди...
А дзвін реве. Ворушаться бори.
В німих пісках у одсвіті пожежі
Згрудились хати — стежать, як в огні,
У хаосі, під танок дзвонарів
Танцюють вихилясом вежі.

Мов яничари, вкрили мур ченці.
Гей, не татари гору обступили —
Орлята Чорного — повстанці-молодці...
Забилась братія, як ґави у сільці,—
В ігумена та вже й не жезл в руці,
В Ієремії таж і не кадило:
Пістоль турецький, срібне руків'я .
Та не схилилося до нього бидло чорне —
Ударили, аж гук пішов в гаях.
"Ой матінко, ти матінко моя!.." —
То не молитва — дикий рев буя,
А на коні, як чорт, літає Чорний:

"Гей, злидні, разом! Трясця їм в живіт!..
Помолимось!!! Рушай, рушай на браму!..
Ну, разом!!!
Кайтеся. Покайтеся живі,
А хто помер, глядіть не оживіть,—

Не порятуєтесь ні в темряві, ні в храмі".
Ударили,
І затріщав вертеп.
Ножі, рушниці, довбні й ятаг'ани
Пішли до приступу...
Та не письмо Святе
Читає й братія — звивається, росте
І відбивається руками і ногами,
Всю віру положивши на кастет.

"Арря!.. Гей хлопці, тут їм всім лабець!"
"Розбить, розбить..."
"І каменя на камені не лишить!.."
"Зітерти в пил, на попіл, нанівець!.."
"Нехай не вирине, нехай не оживе..."
"Лабець!.. Нехай собі запишуть
І їхні правнуки в науку цей кінець..." —
І Чорний програм свій
Мечем без промахів
По в'язах пише.

Та гей, недаром жнивували кріпаки:
Здалися на свічки стіжки заради свята;
Та скільки ж їх і є! Ці огненні стовпи
Сягнули маяком в безмежжя, у степи,
І зупинялись проїжджани
Аж на двадцять п'ятій...

Там з міста вилетів драгунський ескадрон
І покурив...
Десь рятувати ніч розп'яту.

Уперто і одчаяно боролись патлачі,
Роздрочені, мов шершні у гнізді, повитім димом,—
У одсвіті пожежі, в брязкоті мечів
Трималися годовані до півночі
З скаженим на чолі — з крилатим "нелюдимом".
І билися уже не за життя,
За смерть на мурах всуміш з козаками,
А ще трималися... Аж ось людське виття
Умить нелюдський дужий гук розтяв —
То впала брама!..

Наллялось жахом капище ущерть,
Затіпалось в агонії од краю і до краю,—
Нависли: крах... руїна... смерть...
Аж раптом — в браму, так неначе смерч,
Драгуни царськії — муштровані льокаї!

У вовчій ямі стиснули хлопів,
Здушили нагло, несподівано, неждано,
Ще й оточили мур. Наставили стрільців...
Гей, не втекти і жодному звідціль
Ні на Гонтівщину, ані до шляху Ромодану.

І билися...
Хто зможе розказать
Про цю криваву ніч, про мужність і відвагу!?
Гей, напоїли кров'ю спрагу
Землі роздертої, немов дощем гроза,
І потопили в криках і сльозах.

VII

Зломили міць. Роздерли вільний стяг.
І розтоптали буйне серце коні.

Укрились трупом скелі, мури і плаци...
Поліг Гармаш, поліг Остап, а з ними всі...
І тільки горстка у полоні — решта молодців
І сам отаман Чорний у полоні.
Юнак Данило — славний отаман —
Поник, розчавлений. Ой, не вдалися гулі!
Пропало все і всі, не збудить і таган...
О, чом же і його не здолав ятаган,
Чом не взяла ворожа куля?!

VIII

Кували в ланцюги і кидали у льох.
Та не зігнула шию вража сила:
"Ага, це він живий!.., і деспот не подох".
"Ага, так значить їм зійтися знову вдвох
Судилося. І доконать-таки, покласти у могилу
Його! Ага!.." —
І вірив, що судилось.
Не чулось ні докорів, ні ганьби,
Ні скарг на нього. Хто вцілів — мовчали
І тільки моторошним скреготом зубів
Вони драгунів — царських гайдуків —
Окровлені
В печалі проважали...

IX

У храмі одгриміло "С намі Бог",
Одтанцювали дзвони танок порятунку
І увірвалися... Огонь погас давно...
Драгуни упились вином...

Поснула братія, залита дивним трунком:
Змішались там —
Молитва, радість і горілка заодно.
Зосталась ніч з мерцями в самоті.
Зійшов червоний місяць ген над пужарями ,
Навдибки став
І глянув нишком на хрести,
На бані, на ліси, на замчища круті
І освітив жахливу панораму:
Мерці... мерці... Кривава тишина...

Ані шелесне ліс (дуби чатують пильно) —
І тільки хтось намітку розіпнув,
Та протягнули нитку в тишину
Вовки виттям далеким, божевільним,—
Спішать на тризну хащами лісів...
На місце бою десь вилазять тихо тіні:
Одна... і дві... їх безліч там...
Нечутні голоси
Роняють, зігнуті, на хаос — на мерців,—
Шукають брата,
батька,
чоловіка,
сина.
Знаходять. Не по лицях — по руці...
Ідуть нові з далеких манівців
І шепотять прокльон святині.

Х

Другого дня, як сонце припекло,
Як сльози скапали додолу з віт зелених,—
Забрязкало...
Заіржало...
Загуло...

Драгуни рушили з шаблями наголо
І повели закутих полонених.

Регоче дзвін: Дивись, мовляв, дивись!
Дивилися і билися руками;
Дивилися з сльозами і мале, й старе,
Як ген пішов далеко пужарем —
Пішов на каторгу Данило з козаками...
Він на крутій дорозі обернувсь:
"Простіть... Прощайте...
Хотів би я (вернись чи не вернись)
Хоч з домовини вглядіти..." —
І тільки так кивнув,
Та враз нагай по лицях навернув:
"Ей, сволоч! Хлоп! Рушай там!"
Пішли і зникли...

XI

Надійшли часи
Тяжкі невимовно. Приборкали, скрутили
Хлопів чернечих. Геть і не проси,—
Терпи й не рипайся... Терпіли і несли
Розбиті, приголомшені й безсилі.
І тільки десь плекали в тишині
Велику віру в золотавий ранок.
З них не один наспівував пісні
Онукам про минулі дні —
Про смілого звитяжця-отамана.

Ішли літа —
Плодилися раби.
Хрестила їх святиня на покору,
Але вони росли самі собі:
Любили сонце і простори голубі

І набиралися людського поговору:
"Гей, був колись
Та й був колись юнак!
Та й чуть було зоря не зазоріла!.."
З минулих днів котилася луна,
Врізалася легенда не одна
Про Чорного — про юнака Данила.

XII

Мар'янчину могилу кожен рік
З любов'ю квіти прибирали в шати,
Щоби цвіла... І мак вогнем зорів,
Щоб не один згадав, коли уздрів,
Як вмiли люди жити і вмирати.

ЧАСТИНА ДРУГА

Як не набрид тобі, читачу мій,
Як відчуваєш, що немарно час загаяв,
Дослухай же ти повість цю і осудить зумій,—
Тільки не лай зарані автора — будь мудрим, яко змії
І вже, як тут терпів,
То витерпи й докраю.
Нетяжко вилаять, ще легше осудить,
А надто тим, хто кволий і безсилий,—
Далеко тяжче віру не згубить
В свої слова
І розібратися як слід бодай в собі...
Ще ж тяжче видерти із каторги Данила.

Я знаю — не один з нудьги кривляє рот
На ці слова...
Ну, що ж, щастя йому ввіки,—

Не жаль і не шкода цього каліки,—
А автор сподівається на скорий поворот
І вірить,
І надіється васала побороть —
Разом з героєм десь плекає гнів великий.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

I

Не четверть віку —
тридцять літ пройшло
І тридцять зим умерло
за горами...
У юних — старість
зморщила чоло,
А у старих — й могили занесло,
Родилися нові — народжені рабами...

Зарічна й Скелька —
трудно розділить,—
Для них лише була б свята земелька
Та хрест дубовий,
І здавалося: нехай пече й щемить,—
Отак довіку будуть плакатись і жить,
І од Зарічної не піде далі Скелька.
Здавалося...

Тридцятий рік вмирав,
І тридцять перший зазирає в могилу,
Як раптом — десь у ріг
сильніш сурмач заграв
І покотились шелести,
всміхнулася гора...—

Із каторги вернувсь
"Юнак"
Данило!..

II

Багато вимерло однолітків його,
Багато ще й залишилось, і вийшли зустрічати.
Та вже не ті і зустрічали не того...
І тільки в оці в нього, як колись, вогонь,
Хоч сам постарівся без міри передчасно.
Гей, то не дзвін меча І не літаври слави!..
В сльозах товариші погорблені, сухі,—
На лицях чорних борознами зморшки ранні...
І сурмить за горою день в убранні
Печальних пастухів...

III

І оселивсь Данило
Змучений, старий...
Ігумен теж постарівся за тридцять довгих років,
Але, гай-гай. Орлом дививсь униз згори;
Він був міцний, кремезний, силою горів:
Ходив збентежений в покоях по горі,
А на околицю на всю лунали кроки.
Червоний та ополистий (пішли літа в живіт),
І ще ж він думав, сподівався зжерт
Давно жадані землі. Хитро справу вів:
По всій околиці та й корчились живі,
І чули стогін їхній мертві.

Пухка рука — несхибна і міцна;
Стискав він нею все міцніш околицю за горло,

Тоді, як друга — тиха і свята —
Хрестила паству іменем Христа,
І цілувало їх обидві братство духоборне:
Старалися...

IV

Котилася лиха
Про цю обитель слава по окрузі.
Творились темні там, нечувані діла.

Та про одно і приказка у звичай увійшла:
"Не кидай, кажуть, коней в лузі..."
Хоч луг чернечий (їхні ж і вони),
Але раніш то не було такого:
Пустив шкапину... Ну, то й пом'яни.
І знають люди — бачили, куди і хто гонив:
"Забрали знову, сукини сини!"
Та не моли, і не проси, і не питай ні в кого.
До всього ще й мовчи. Бо й віри не поймуть,
Й полічать ребра на додачу канчуками.
Хочь сядь та плач. До скарг озвався б камінь,
Але... Куди піти? Ще жалітись кому?
І до цариці скаржились. А як одбили ребра одному,-
Мовчали безпорадно та розводили руками...

Отак до зол усіх та ще прилипло зло,
До гурту, кажуть,— хай везе ледачий
Сіряк мізерний. Вивезе хамло,
Адже возив, ще й не таке було...
І хто б узявся тут? Хто б розв'язав задачу?!
Сказав Данило: "Ой, не кінчиться добром —
У ребра вилізуть разом з усім ці коні!..
Ще, може, й не по нас той замах тупором,
Ще, може, й не по нас ті дзвони похоронні..."

Сказав це він тоді, як знов пропав табун,
Як вивели, до всього, ще й у дядька з клуні;
Сказав спокійно, тихо, тільки брови зсунув,
Але — цих слів простих
Ніхто й довіку не забув.

А у ченців (мовчіть, святі, мовчіть!)
Нових "союзників" щодня приймає брама:
Цигани то,
Цигани стали любими гостями...
Дзвеніли бубни, серги й дукачі:
Вихлялися циганочки до півночі
В жагучім танку; обдаровані перснями,
Владика тішили по одній і по три...
Лилось вино і блиск циганок гожих
У танку дикому... То кралі таборів,
Оголені, з зорі і до зорі,
Немов гетери в римського вельможі,
Чинили оргії.

Шалів розпутний "князь",
Немов султан турецький на килимах.
Старий, броватий циган залітав щодня...
Ой, недаремно талери дзвенять
І в'ється п'явкою дочка його Касіма!
Тож та красуня, як татарський кінь,
В'юнка й шалена, дика і жагуча,
Що не один заплаче, не один
Після у неї куплених годин,
Після ночей таких — Після такої бучі...

VI

Отак з циганами владика пас "овець".
І непогано в них виходило — такі діла роздули!

Ой, хіба ж так усі циганську ласку чули
Обскубані й обстрижені вкінець...
А у ногах Касіми слухав панотець,
Як в лоскоті й вогні
Циганські бубни гули.

І сторожила ніч його гарем,
Налитий дзвоном, танками і похіттю старого,
Захований від всіх і від самого Бога
За мури, замкнуті ретельним ключарем.
І тільки інколи скликав своїх "тузів",
Питав, чи скоро здійсняться його хижацькі плани —
Чи скоро землі, люди і ліси чужі
Та стануть їхніми?
Скажіть, мовляв, скажіть!
Та скорше жміть, бо буде нам погано...

...Десь "стадо" чухалось обскубане вкінець,
Бо дуже добре всі циганську ласку чули,
А у ногах Касіми слухав панотець,
Як в лоскоті й вогні Циганські бубни гули...

VII

Обитель виросла удвоє за цей час,
Та спокою не мав по оргіях владика;
Мов чорний крук, він хмурилась кожен раз:
"Чому не йде знаменна та пора?!"
"Коли ж він зробиться могутнім і великим?!"
їм обіцяли дати луки і лани,
їм обіцяли хутори, діброви і долини...
"О, буде час — і виросте святиня!
І на весь світ засяють їх вогні!.." —
Так мріяв він, так думали "вони" —
Його поплічники, його "штабна старшина" —

Ці "ад'ютанти" в чорних клобуках:
"Вже близько час... Але вже, як посієм,
То вже й пожнем. Таж і пожнемо ми!
І у віках на всесвіт прогримить,
Сподоблене Христу, ім'я ІЄРЕМІЇ...
Це буде всім святим святиням храм!.." —
І усміхавсь владика в брови волохаті,
Розкинувшись у кріслі (Так! Пора!),
Й кошлатив бороду. Сподоблений царям,
Він вже на всесвіт думкою
Розкинув поли мантий.

VIII

Данило думу думає свою...
І в нього борода під масть Ієремії,
І він так само брови заломив,
Так само таємничо на умі
Великі плани креслить та хмарніє.

Десь оселився під лісом, як чернець;
З дверей, мов на долоні, видно вежі й мури,
У вікна світло соняшне ясне,
А ген — наскільки поглядом сягнеш:
Млини, і Ворскла, і хатки в зажурі —
Послалися під ноги дзвонарям...

О, скільки, скільки днів печуть ці думи мізок!
І кожен з днів цих черво догоряв
Та й гас навік-віків,
А тінь монастиря
Затисла серце в брамі, в кованій залізом...
Рибалив... Полював... І жив отак один,
Але у серці приховав в людей глибоку віру.
Хоч гострий біль з'їдав вряди-годи,—

Та недаремно, ні, пригнав його сюди
Цей біль
З далекого Сибіру.
І навчений тепер за все життя своє,
(Бо недарма зарані скроні посивіли),
Він знав, що лобом муру не проб'єш,
Що тільки розум панцир проклює
І тільки мудрість неосильне пересилить.
І думав він. І ждав...

ІХ

...А як ударить дзвін
І підуть клобуки на раду з паном Богом,—
Приймав гостей тоді у себе він:
Зіходилися люди не нові —
Зіходилосьь
Старе товариство до нього,
Старі звитяжці; то не бидло — козаки.
Сідали на порозі; за старим звичаєм,
Запалювали дідівські люльки
І радились, плели свої думки
Без галасу, без сліз і без одчаю...
В вечірній тиші капали слова:
Розмова тиха пройнята спокоєм.
Думки гартовані у давнішнім вогні,
А тактика засвоєна з них кожним на спині,
Як добрий досвід виучки тяжкої.

Зломивши голову, боролися колись,
Та мало їх вціліло після тої бурі...
Але і знов злетілися, і знов вони зійшлись,
Та вже на старості до розуму взялись
І так повільно радились, похмурі.
Дивились з усміхом, як на рожевім тлі

За вежами готичними співають і каділять,
Як котиться печаль по змученій землі,
І раду радили... І знову, як колись,
За отамана, за застрільника — Данило.

Прочув хтось з них,
Що влітку генерал
Та буде об'їздить "Малорасейські" землі,
З самого Пітера. І буцімто капрал
Великий дуже... Так отож, пора!
І так спокійно в тихих вечорах
Складали змову дивну і таємну...

Це так над урвищем,
Як посмутніє синь,
Попихкують люльки роєм біля порога.
Це так подолані колись — похмурі, як один,
Це так увечорі, коли ударить дзвін,
І підуть клобуки на раду з паном Богом.

Х

Ночами ж чорними на вежі в вишині
Горіли вогники — то гасло коноводам
(Казали так) — ще й на чотири сторони.
У темінь мовчазну маячили вогні

Да-алеко — до Зінькова... До Куземинського броду.

На всі чотири вартував чернець —
Просвічував тяжкі, глухі циганські ночі
Розбійним оком. Так, мов журавлів
Вислухував на приспаній землі...
Ніхто не знав, кого шукали тії очі.

Не про пожежу, ні, поставлено його;
Мабуть, не здуру говорили люди,
Що всякий мусить там відшукувати свого

Коня украденого... Тільки й усього.
Ішли вони, мовляв, туди зусюди:
На луках зайняті і просто в повітках,
Адже цигани не дарма гостюють у святині.
А хто ж ще зна про те: коли по ярмарках
Баришники в червоних "кушаках"
Летять ночами на цей світ гостинний?..

Як темна ніч, такі й оці діла,
Але недурно ходять поговори,—
Адже і панщина на коні перейшла:
Беруть коня за чинш, беруть за всі побори.

XI

Взялися люди написати знов
І переслати скаргу просто до цариці.
Взялися. Написали... Не жаліли слов,
Та не жаліли і святині,
Але про одно
Забули всі — як били їх по пиці
За скарги за такі, за "волю" й за "права".
Гляди, й послали б... Та з'явивсь Данило —
Узяв
І скаргу ту на шмаття розірвав:
"Куди? Кому?! А чи вас мало били?!!" —

Протверезили всіх такі слова.
Але не стало легше ані чуть,—
Ніхто не бачив краю напасти такої.

І тільки дехто знав,
А, знаючи, мовчав,
Та гнулось Ворскло полиском меча,
Покірно кинуте під ноги хитрою рукою.

XII

Лежав з Охтирки шлях по нетрищах лісів —
Такий обставлений та темний, мов печера...
Отож і дослухались хлопці все сюди —
З гори його ніхто не проглядав
Ні здавна, ні тепера...
Боялися прогавити момент.
Але даремно турбувалися, бо міст старий марудний
Давно зогнив, зруйнований ущент,—
А так, як тут, з старших ніхто не їздив ще,
То і було сполучення немудре:
Тут з милости ігумена ходив пором.
Нечасто його бачили під вербами рясними —
На березі цьому, зарослому, як гай,
Тільки тоді, коли гонив нагай
З Слобідки хури на скельчанські ниви.
А так, то просто плавали човном
Та вбрід обходили повз скелі, поуз кручі.
Отож тут не прогавиш білим днем;
Та й не було нікого ані пішки, ні конем,
І хлопців помаленьку сумнів мучив,
А час минав...

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

I

Аж ось одного дня
Данило озирнувсь, і зір заграв огнями,
Покинув в'язку дров, потер чоло руками:
Ген, через ліс куріла цугом шестірня...
Забилось серце. Миттю скочив на коня
І поскакав в село близькими манівцями.

II

В кареті дивній шляхом під'їздив
Московський генерал із козачком, з лакеєм.
Шість коней цугом, як чорти, баскі...
Його вельможність їдуть на Зіньків,
З роями орденів під фалдами кереї.
Ім'я забулося... Та й хрін його бери,
Бо мало важить тут ім'я само собою —
Зітерлось в пам'яті людей давно-давним,—
Та й все одно не прислуживсь він ним,
Як прислуживсь... своєю головою
Вельможною!
Так от: проїздом на Зіньків
З Охтирки, опинився пан оцей великий
Перед Слобідкою — в країні кріпаків.
Мовчали дзвонарі — за хащами дубків
Не добачали орденів, не добачали пики,
Ані розкішної кереї, ні ліврей.
А шлях лежав якраз через святиню,
Бо так чи сяк, а не об'їдеш тих дверей,
І мав наскочити на їх капрал оцей,
Немов татарин, випробовувать гостинність.
Як сніг на голову, непроханий летів...

Уся Слобідка вийшла зустрічати...
Несли хліб-сіль, ікони золоті —

До ніг вельможних клали ці дари прості,
Як шану, як любов чужим царям рукатим.

III

І зупинився "туз"... Найстарші підійшли...
Та не про них його вельможний клопіт:
Нема порома! "Ей, чи він прийде коли?!" —
Гукнув. І так, неначе славні королі,
Очима кинув в зборище, у натовп волоокий.
Порома не було. Змигнулися старі:
"...Ви нам даруйте, пане генерале,
(Данило мовить) — він десь при горі.
Та доки він там прийде... до тії пори...
Ви знаєте...
Які бо ми раді, коли б ви знали,
Із ласки вашої... А в нас тут, гей, місця!
Такі місця — краса одна, та й годі.

А вже качок та лебедів! та й гуски, та й норця —
То просто розкіш для стрільця!
Та ще й нелякані ніким і по сьогодні..."
Капрал прислухався:
"Сказал ти, лебєдєй?!"
"Еге ж, еге ж",— гуде проста громада.
"Вєдь лебєдєй я нє відал нігдє!
Занятно, чорт возьмі!..—
І розпливлось лице руде: —
Пожалуй, правду говоріш...
Проверіть надо...
Мітьроша! Дай ружйо!.."

Змигнулися старі:
"Чого-чого, а лебедів в нас сила.
Куди стремить? Себе не обженеш,

Гай-гай, та й не обскачеш долю днем".
Так промовляла мудрість срібно-сива.

Капрал погодився:

"Недурно, правда веде твоя —
Хоч ти мужик, да то ж, відать, бивалий...
Давай ружйо! Спешіть веде толку мало.
(Льокай подав рушницю. Срібне руків'я,
Ще й щирим золотом в ній тиснуте ців'я).
Вот штука! Лебедей-то постреляєм малость!"

"Оце то так. А ми вам і гучків,
Ми й гончаками будемо, дамо і провожатих...
Гей ти, Миколо! Грицьку! Ану, гайда, хлопчаки!" —
Данило ж найспритнішому звелів кивком руки:
"Гляди ж...
Ведіть подалі полювати...
Авжеж краса і, матінко моя!
А там прийде пором, тоді й рушайте з Богом".
...Пішов капрал та ще й машталіра старого
Потяг: "Пойдьом! Пусть коні постоят..."
"О, не турбуйтеся, ясносте, про те —
Полюйте на здоров'ячко, бо ми ж — та ваші слуги:
Ми й розпряжем, ми й попасем... нащо й трава росте.
Не саги в нас — то царство золоте.
Втішайтеся. Чи ж доведеться вдруге..."
Пішов...

IV

...А як керея зникла у кущах,—
Шестірку миттю розпрягли моторні руки;
Покинули карету — хай стоїть собі.—
Покликали Мітрошу на обід. А коні...
Вигнали на монастирські луки!

V

Гей, в генерала постріли меткі,
А їх не чути тут — на луки вітер віє.
Та гей, пішли там коники стрункі
Тією стежкою, що так далась взнаки,
Пішли гуляти Коні — змії!

VI

Десь генерал стріляє "лебедей",
А люди посміхаються, неначе діти:
"Оце так "номер"! Ну на цей раз угорить!
Нехай тепер гризуться, чорт їх забери,
А ми — дивитися
Та руки гріти.
Ну, і Данило — мудра голова!

Та вже ж і хитрий, і кмітливий з чорта,
Обтяпав справу, наче наплював,
Тоді на шмаття грамоту порвав,
Тепер встругнув: Спустив на Чорта Чорта!.."

VII

Приціл був вірний, розрахунок теж:
Набій улучив просто в саму точку.
взагалі серед строкатих меж,
Не зрадила себе рука готичних веж,
Незадарма ж любили там циганську дочку —
В'юнку Касіму...

Після трьох годин
Прибіг машталір: "Будем запрягати.

Агов, Мітроша!..
Еее... Зажди... зажди...
Немає коней!..
Ааа... (Пречиста мати)!!!" —
Міцні слова — та діла з них чортма:
Не відгукнулися на свист, ані на добру лайку.
Стоїть карета-писанка сама...
Машталір галас нелюдський здійма,—
У бідолахи
"Відкрутилась гайка".
Ураз доклали... Генерал примчав.
(Гей, гуси-лебеді, візьміть мене на крила!)
Його громада стогоном стріча:
"О Боже мій, яка печаль, яка печаль..." —
"Хто взяв, туди його!?!
І гріб йому, й могила!.." —
Укрило потом кучері й чоло.
А люди посміхаються, моргають на карету:
Ач, як сердягу гнівом рознесло,
А чим погані лебеді й село? —
Стоїть карета, "а лошадок нєту"...
І виступив Данило: "Ваша мосць!
Життя немає, просто смерть, та й годі...
І через їх. Й присягу ми дамо
Всею громадою... Уже ми кленемо
Цих злодіїв... Кажу при всім народі,
Що там вони! Шукати йдіть туди..."
І вся громада повернулася на вежі:
"А так, це їхній край і їхні межі.
Вони повернуть вам, візьміть підіть,
То нам не повертали ще..." —
Запінівся рудий
І загорілось в серці та не гнів — пожежа:
"Човна сюди!.."

Керею зашморгнув:

"Чекайте тут (це слугам), я їх всіх на мотлох!"

І, ніби під Полтавою, на монастир чкурнув —

Як хто кавизкою у око навернув

Або хвоста вщেমив нечемно й "подло".

Ось-ось підхопить шаблю "наголо".

А люди, так для визіру, розводили руками.

"Патєха буде! — Збіглись всі селом: —

Тепер пішло... Тепер уже пішло!..

Держись, владико! (ніби лід знесло) —

Наскочила коса на камінь. Ну ж і Данило!

Таж і хитрий з чорта. Таке встругнув:

Спустив на Чорта Чорта!.."

VIII

Капрал оцей — коханець перемог,

В васала доля теж над цим ввесь вік на варті.

Один спізнав тріумф Мазепинських дорог,

Другому землю й рай віддав у найми Бог,—

Ще й родичі...

Один одного варті.

IX

Ігумен стрів колегу звисока:

Погордливо, бундючо та велично,

І усмішку єхидну з вуст пускав,

Бо ж у колеги тіпалась рука

Та ще й губа одхнябилася, до призирства звична.

"Що за їден? Чого він, ніби рак?

Звідкіль він прилетів, такий товстий чудило!?"

А гість відсапався,

Повітря враз набрав,—

Та як криконе, мов на муштрі: "Крра!!!
Де коні?! Чуєш?! Черті! Де ви коні діли?!"

У панотця від люті й губи
Прикипіли.
"Чого ти крикаєш, Раб божий?.. Хто ти? Як!?
Та хто впустив тебе кричати в цю обитель?!"
(їх обступили клобуки, постали тісно в ряд).
Обидва чорні і обидва аж горять.
"Віддайте коні! Ей святі бандити!.." —
"Ніяких коней,
Йди, звідкіль прийшов,
А то... погано буде. Що, пропив? Ти й справді п'яний.
Ступай же з Богом, ще не пізно поки що".
"Ааа... он як? Я — п'яний?! Я — для вас ніщо?!!
Так слухай же ти, чорте окаянний!
Не буде коней — смерть тобі, ти чув?
Та я кубло оце на порох розтрощу,
Зроблю, як тік...
На камені не уціліє камінь..."

Зареготалась братія: "Патєшний чоловік!.."
Не сподівався ніхто з них, що то за "машталір",
І що слова оці — не просто крик —
Що то він справді вирока прорік.
Реготалися усі, ще й з писком реготали.

Капрал не витримав —
Керею розпахнув

Сполотнів ігумен. Перед орденами
Завмерла братія. Хтось ойкнув і зідхнув,
І всі у розпачі тяжким поникли клобуками.
А, Боже мій! Такий великий пан!..
З столиці генерал...

Ой, що ж тепера, люди?!
...І плутались думки прогірклі, як ропа:
"І так — пропав! І он як — теж пропав...
Не дай — то знайде,
А віддай — ще гірше буде..."
Владика уклонився. Бороду страшну
Навколюшки поклав, торкнувся ніг перстами.
В покорі спину в три погібелі зігнув.
А нишком з-під брови
До ключаря моргнув
І той десь зник... (Подавсь заперти браму).
"Простіть, величносте... Хай Бог благословить
Особу вашу... Будьте гостем славним
У цій обителі... Стомились нині ви.
Зайдіть, зайдіть на спочивок..." —
А сам усе ловив
Очима ради у отців лукавих:
...Убить?.. Убить?...

І згодились на клич цієї сови.
Аж раптом генерал метнувсь до конюшень:
Почув, як в стайні заіржали коні —
Його ті коні.
"Гей!.. А відчиняй лишень!.." —
Метнувся яструбом до конюшень
І за момент один...

...Він сам забився на припоні.
Аркан циганський і циганський ніж —
І тільки й бачили вельможного капрала.
Всього лиш на-всього: ігумен
ніс скривив,
Бровою волохатою повів —
Скрутили, зборкали і без суда скарали.
"Нехай мовчить. Хай землю їсть —

"орел"!

Хіба не знав, куди посунув пику?

Прийшов непроханий — тепер
нехай жере..."

Насупилося замчище старе —
Кінці сховало у камінні дикім.

Х

Обмили руки божі дзвонарі,
Ударили к вечірні: Ми, мов, на сторожі
Святі та божі!
Ладан закурів...
А з "ад'ютантами" ігумен прів:
"Кінчить. Замазати. Замести... Бо наложим
Своїми головами. Взяли слуг сюди,
Забрать карету, обдурить громаду —
Пустити чутку: Так, мов, і туди
Поїхав пан. Тра вилізти з біди...

Мотались клобуки...
Курився буйно ладан...

ХІ

А там — за Ворсклою — чекали на кінець:
Стояли лавою — до синіх гір дивились.
Уже давно лакеї потомились —
Давно зійшло терпіння нанівець.
Пішли шукати, бо рушать пора.
Пішли лакеї — панські недоріки
(Тривожно десь у ріг пастух заграв —
Там на мечях хрестів світ сонця умирав...).

Пішли... й не повернулися.
Не повернулися й до віку.

XII

Стоїть карета — писана, з орлом...
Дивується нарід — мовчить зловісна тиша.
Ніде нікого. Тільки плаче ріг на "ро" —
Там умирає сонце за монастиром
І дзвін дурний рожеву синь колише...

Аж ось надвечір — десь з туману вийшов,
Приплив
І до стовпа причалився пором.
Зійшли ченці: "Пан генерал велів
Карету взяти. Їхня світлість будуть
Гостити в нас. Та й потім, взагалі...
(Мовляв, не ваше діло!) — І карету узяли.—
А щоб було зручніш, нехай поставлять люди
її на перевіз, щоб не гонить сюди
Та знов туди даремно панські коні.
Пан генерал в обителі сидить..."
Забрали й попливли ченці руді,
І реготали їм назустріч переможно дзвони.
Ззирнулись люди: "От таке тобі!
У Чорта Чорт гостює любо-мило..." —
І враз
Розчарування шепіт перебіг...
Але хто очі мав, той хитрість цю осилив:
Недаром осміхнувся в ус Данило,—
Заграла радість в нього полиском зубів.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

I

...І вдарив грім!
Ще й тяжко вдарив грім!
Гей, і заплакали, і затужили дзвони...
Переступила кара за поріг,
Ніщо вже не врятує їх —
Ні антимінс святий, ні жезл, ні сльози, що боронять.
Аж ось коли. Аж ось не узяло!
В чаду і галасі не бубни то гули:
То дикий вепр на вепра напоровся,
То крокодил
Пожер акулу...

II

Прибули слідчі з ескортом драгун,
Облазили шляхи — шукали генерала:
Як в воду канув. Він десь тут був:
З Охтирки вибув — до Зінькова не прибув,
І ні ознак, ні сліду — й тінь пропала.

Селяни справили драгун на монастир.
Але й що з того? Жадної ознаки.
Облазили ліси і всі місця святі:
Печери. Схимників. І навіть в храм пустив
Владика їх,—
Йому-бо все однако:
Кінці сховали — й чорт не добере...
Та були хитрі слідчі і моторні з біса,
Перепрощалися, не йшли до тих дверей,
Аж поки не розрили барахло старе...
А враз: "Знайшли!!!"
Знайшли...
Поржавілі ресори з віссю.

Обсмалені.

"Його!.. Так він помер!?!"

Щоб заховатъ кінці, карету запалили?!"

Ой, не крутись, ігумене, тепер.

І не хрестись, і не молись — кажи, куди запер?!

Де їхня світлість?! Та гляди,

Бо тут тобі й могила!..

Кажи, кажи!!! —

І клявся, і хрестивсь,

І припадав навколюшки, і цілував ікони.

А очі диким жахом запливли...

Та гей, не ті це й не того прийшли,

І не лякають їх ні рясни, ні амвони.

III

В дванадцять сталок загуляли нагаї,

І замітав отець підлогу бородою;

Молив, скрипів зубами, землю їв.

Не проронив ні слова.

"А, мовчиш?! У душу матерів твоїх!"

"Питать! Питать єго!!!" —

І потягли з покоїв...

IV

Багрянний вечір черво догоряв,

Перетягли мечі відчай старого храму.

На тлі кривавому святого вівтаря

На дибах корчився з Христом поряд

Владика скручений...

Як лантух з сухарями,

Похрускував...

Ой, хто почує крик?
Драгуни жебоняць: "Москва слезам не веріт
Кажі!.."

А він хоч би слівце прорік. "Кажі!.. Уб'єм!!!"

Лиш рокіт угорі
Та клобуки пообліпляли зовні вікна й двері.
Турнули їх. Немов табун гієн,
Завили оддалік. Рокочуть луни в храмі...
Сьогодні там таж і не хор блює,
Не ладаном кадять, і не дячок піє —
Сам сатана там нині службу править.
Рокочуть луни. Стогне хтось один
І матюкаються усі... і виють... і кадилять...
На дибах над престолом б'ється нелюдим
І плаче, але то драгунам "дим",
Для них ті сльози — сльози крокодила.

Збігає кров з чола на антимінс
І капає тягуча та важка, як камінь...
Уже йому проспівано "амінь",
Але ні слова (стогони самі) —
Не видереш зізнань ніякими гаками.
"От чорт! Ти глянь, як мученик святий!
Кажі ж!.."

Сказав:
"Хай Бог вас покарає".
"Та то подивимось! Ось ми тобі заграєм,
І ти нам скажеш, скажеш зараз ти...
Ану свічок!.."

Пішли у ход свічки...
Без них і служба — непорозуміння.
О, ці уставлять, ці "утруть очки!"
Гикнули шиби та й на викрики рвучкі —

То зашкварчали п'яти;
Загорілось тім'я...

Аж отоді не витримав і дико закричав:
"Отам! Отам!.." — повів очима до престолу.
Рвонули. Перекинули. Задерся сторчаком
Святий престол, і загули за ним слідком
Євангеліє, хрест і антимінс додолу. "Копай!.."

І викопали, видерли з могили —
Аж трьох —
Порізаних, напівзотлілих.

V

Ото найтовщий — то був генерал,
А два поменше — то його лакеї...
Од диких вигуків здригнулася гора.
Врата зламали.
Гримнуло "ура".
Метнулися ченці, як ті в'юни в рукгелі.
І розходилися драгуни...

VI

...Тяжко вдарив грім.
Гей, і заплакали, і затужили дзвони,
Переступила кара за поріг,
І не врятує їх
Ні антимінс святий, ні сльози не вборонять,
Налляло галасом понурі мури вщерть.
У катакомбах б'ють і вішають за ними.
Суддя — чингал, Закон єдиний — смерть...
І закрутився по святині смерч...

Аж раптом: Хаос
Обложило димом.

VII

Огонь внизу... (Данило запалив),
Огонь вгорі... (І то його робота) —
В диму злетілися "раби малі"
Погріти руки. Кожен масло лив,
Огонь розносив...
Бив...
Ламав...
Аби була охота.
Ще ніч не впала — ввесь вертеп горів,
Та й зазірало в нім усе живе в могилу.
Драгуни мстили за капралів, за царів,
Аж роздирались груди в дзвонарів,
А над усим...
Раби свій суд чинили...

VIII

Огонь і дим. Не видно нічорта.
Ченці з драгунами змішалися — зчепились
На смерть, не на живіт,
А їх усіх лупили...
І падали в диму стропила,
І танцювала дико чорнота.
У хаосі ж, у криках — тут і там
У одсвіті пожежі танцював Данило...

IX

То ніч була!.. І в пекло крик дійшов.
Таких ночей було на світі мало.
Недаром-бо Данило з розуму зійшов —
Усе пощезло, втопилося в крові, в огні пропало.
Не врятувалося ніщо
Від помсти дикої.
За все: за піт, за муки,
За матерів і за згвалтованих дівчат,
За крик дітей,
за глум,
за віру,
за розлуку
Із реготом страшним, в диму (другим в науку)
Пройшлись ножі козацьких онучат!
То ніч була!..

Х

Нагрівся не один,
І впився не один. Та хіба ж так упився!
За тисячі розтрачених годин,
За море розпачів мордованих родин,
За всіх, за всіх,
хто жив і не нажився.
Погріли руки і батьки, й сини,
Аж осміхнулись лиця, вимучені й зсохлі,—
Таж і погріли... В хаосі страшнім
Геть-чисто все згоріло на вогні,
Драгуни і ченці в льохах подохли.
І тільки хтось там вирвавсь, поскакав:
Без пам'яті подався від ножа, від гунів.
Але і той не знав, кого чия рука
Вдушила перша. Хто кого стискав —
Драгуни клубуків?.. Чи клубуки драгунів?..

XI

Огні погасли. Тільки жар зорів...
Від всього — одна церква уціліла
Якимось чудом; щулилась в могилі,
А хтось на ній усе дзвонив,
Та все ридав, та все сурів...
Поки навек не втратив сили —
Поки чингалом душу не прошили
Останньому
З останніх дзвонарів...
І розійшлись...

XII

...На скелях тишина.
Безока церква згорбилась на кряжі
І на пожарищі тремтить одним-одна...
Хтось ходить по руїнах. Шелестить луна —
Хтось ходить у крові і в сажі
І схлипує. Сміється в сивий ус,
У віттарі ховається за ризи, за ікони,
Чиєсь ім'я пригадує... Гука людей:
"По конях!"

І заригає враз, здавивши скроню,
Мов передражнює сову...

.....
.....

Десь прокричали півні на світанок.
Струснули клени враз печаль свою
Півні піють!

Далеко десь півні піють!
І буде ранок! Золотавий ранок...

А на пожарищі — чорній рані —
Блукає тінь,
Всміхається у сиву каламуть.

ЗАКІНЧЕННЯ

І

Та гей прокинулися з сонцем сіряки —
Дихнули буйно,
повно
і свобідно...
Ах, як хотілося у пориві палкім
Обняти землю помахом руки,
Обняти б землю рідну!..
Немає більше чорної стіни,
Нема... немає... Ранок. Ранок квітне!
І будуть дні — нові хороші дні,
Такі грайливі і такі ясні,
А обрії
Такі блакитні...

Лунає ріг — і не рида луна,
У тихім мариві пішли до сонця гори,
Пішли, пішли...
Гогоче синь ясна —
Хитається погорблена спина —
Простягся караван
До обріїв,
До моря...

Ах любий день! Омано золота!..
Терпіти б вік, аби отак устати.
Та то ж не стріхи — крила тріпотять!
Ось-ось піднімуться,
курликнуть,
полетять,—
Як журавлі, під сонце,
у безмежжя
сірі хати...

Ах любий день,
Омано золота!..
Невже ж та нам усього, що омана?!
Невже ж та нам все ярма та відчай?!
Ти ж слухай, слухай — й комарі кричать!..
Який хороший золотавий ранок...

Прожили вік — не бачили цього,
Промчала молодість,— не тішив сонця промінь.
Та і невже ж не здолати нам вироку свого?
Ти ж глянь —
Над світом золотий вогонь!
Ти ж глянь —
Навколо срібний гомін...

(А там, де скелі,— рівно, як долонь,—
Там казка — мариво над торжищем ваала .
І аж не віриться, що те колись було.
І кров, і піт, і батоги, і зло,
Немов корова язиком злизала).
Тріпоче сонце огненним крилом —
Метає стріли з золотого лука...

Ех ти замурзана,
голодна

кагало!

В мозолях серце тріщину дало,
І капнула любов на спрагли руки.

II

Прибіг втікач в столицю: Так і так!
Ченці драгунів вибили, святиню
запалили,
Порізали капрала, і лакеїв, і усіх...—
І розповів подробиці усі
Про цю трагедію,
Про це дивацьке діло.

III

Прийшов наказ закрити монастир...
Але спізнився він — указ той височайний, —
Не монастир, бо то на спині синіх гір:
Копитом б'є там вітер, як огир,
Та дуб старий
Зеленим чубом маше
І усміхається: "Гай-гай, без вас зробили кашу.

Гляди-бо, що й не знають — ті, другі,
Як тут одні розгнали богів,
І антимінс закинули,
І розтоптали чашу..."

IV

Стоїть безока церква на шпилі,
А то й дзвіниця й дзвони погоріли,
Геть розтопилися великі і малі,

Сльозами скапали до сірої землі...
А церкву — Береже Данило.

Навколо ходить сивий і смутний...
"Гей, був колись та й жив отаман ЧОРНИЙ!
Та й пролетів на огненнім коні:
Руїни... жорства... кров... кістки одні..." —
Зупиниться.
Подивиться.
Розгорне
Ногою попіл. То мертвяк живий —
То божевільний. Так, немов учений,
Чого шука? Кого гукає він?

Ворушить вітер думку в голові,
А вічний біль сухі вуста скривив —
Шука він молодість...
Гукає наречену...

Пішло усе, неначе в темінь дим,—
Пропало все: пропала думка сиза,
Літа і молодість, любов і міць залізна,
Усе-усе...
А він шляху шукає, і нема його туди.
І цілий день, і цілу ніч, і знов:
"Ось тут воно,
Ось тут!.."

Та гей, було колись, та гей, було давно...
Пустило сльози соняшне вікно,
Та то ж не сонце — птах розкутий!

Подарували церкву мужикам
Із ласки царської — шануйте і молітесь.
То ласка дивна — хитра і тонка,
Та відсахнулися від неї, наче від штика,
І сиві старці, і маленькі діти.
Мовляв, за ласку дякуємо ми
І навіть дуже при такій нагоді,
Але... звільніте від цієї чуми,
Своїм богам молітеся самі,
А з нас вже — годі...
Ви чули, бачили?.. Візьміть же це добро,
Візьміть і однесіть віддайте Боже — Богу.

Хрестилися: "Навіки згинь, маро!.."
Стояла церква, ніби дивний гроб,
І, крім мерців, не бачила нікого.
Останній мрець блукає і мовчить,
Як тінь, іде по вівтарях свячених...
Вітри йому каділять і піють...
Там поховав він молодість свою,
Там загубив прекрасну наречену.

VI

Не стерпіла громада й продала
Ту церкву десь купцям (здається, до Зінькова).
За церквою й печаль стара пішла —
Помандрувала тінь її з села,
Щоб десь
Присинебожитися знову.

Пустує місце, там шарлай росте
І роз'їдає вітер на пилини щєбінь...
Читають сови там вночі письмо Святе...
А люд не знає — чи забудь, чи згадують про те.

Мабуть...
Не треба.

VII

Данило зник — пропав, як сизий дим.
Та не пропала слава рамаянна ,
Хороша слава. Думи і пісні
По велетню, полюбому, по нім,
Рокочуть струни смілого Бояна:

"Гей, був юнак,
Та й був юнак такий!
Та й клекотав орел обпльованої черні.
Вплітали діти пісню у вінки
І зберігали пам'ять про діла батьків,
Про смілого раба,
Про славну наречену.

VIII

Шуміли в струнах соняшних дуби,
Шуміли ступарі над срібною рікою:
Перетовкли дні муки і журби.
Перетовкли важкий хомут рабів,—
Перетовчуть усе
Залізною рукою...
Затих далеко грім одних побід
І оселилась в серці радість і надія:
Уперше раб свої лани засіяв...

Тривала радість буйна черні ції,
Тривала...
Аж до нових бід.

ІХ

Як довго це — ви знаєте самі,
Бо ж для людей оцих було
не дошукатись раю
На цій землі. Для них, немов на сміх,
Споконвіків, запряжена в ярмі,
Біда біду бідою поганяє...
І радість та — метелик двох хвилин:
Родивсь і вмер, барвистий та несталий.
Хоч не вмирала віра у прекрасний день —
Росла разом із кількістю людей,
Росла... й не раз
У крові потопала
Та у гірких.
Бо ж це кумедний світ:
Тут без закону і комар не писне,
Не то людина. Хто схотів, той тиснув
І мордував
Та на смерть, не на живіт.
Було:
Один працює — другий ходить слідом,
Одні біжать — а інші зверху їдуть,
Та ще й співають: мудрі та живі...
І не дізнатися найменшому й повік,
Хто поцілує, а хто в око свисне.
Ніяк не розбереш — де друзі, де чужі,—
Бо хто біжить — так до кінця біжить,
А хто ухоркує — так до отказу хорка.
Отак, як бачите...
А все ж, як не кажіть,—
Благословенний той, хто вигадав махорку!
Нелегко змовчати про те, що бачив, чув,
І я тримаюсь, міцно серце зборкав,
Щоб не сказати зайвого, не плачу й не кричу,-

Двадцятку пачку допалю і тихо закінчу,
І не зіб'юсь ніде в словах...
Благословен, хто вигадав махорку!
Спаде, мов сон, мов хмара степова,
Обступить душу, і не вийти з диму грому...
Неначе нянька, колисає і співа,

Десь сивим мохом болі накрива
Гірка й "рачительна" махорка "Наркомпрому".

Х

Та все пропало. Немов і не було.
Ідуть літа, мов тінь за перезвою,
Старі руїни пилом занесло
І місце заросло травною.
І тільки, кажуть, інколи вночі,
Як упаде на землю темна-темна
Як вітер над пустелею ячить —
Хтось по руїнах ходить і кричить,
Хтось по руїнах ходить і голосить...

Це так вночі, коли чорніє синь...
А вдень буяють гори, дивлячись на луки,
Тече ріка в далеку голубінь,
А їм однаково — чи сонце, чи хмарінь,
Чи свій, чи ворог, зустріч чи розлука...

І тільки дуб старий — свідок людських болінь
Безсило охкає, розкидуючи руки.
З'єднавши обрії, то давній караван,
Із безконечности ідучи в безконечність,
Через пустелю, вітер і туман,
Наставившись на дальній океан,

Припав спочить,
барвистий і статечний.
І сплять погоничі, не збуджені ніким...
Горбаті гості в соняшній країні,
Під тягарем барвистим і важким,
Нерозвантажені лежать уже віки,
Потомлено
Припавши
На коліна...

* * *

Волає ріг далеких пастухів.
Літають голуби над сивою габою.
А з-під гори — зрина крилатий спів
І котиться,
і кличе за собою...
То пісня мужня, сміла і гучна:
Видать, вродилася у новий день ця доня.
І радісно, що радісна вона,
Що кличе і сміється...
Що сьогодні
Від учорашнього одходить почало.
Щасливий той, хто нині ще уп'ється
Любов'ю й вірою й поб'є на щастя скло!..
А пісня, ніби райдуги крило,
Нависла аж за обрії...
На серці
Цвіте надія,
в хатах і в гаях,
І легша праця рабська та щоденна
Благословенна молодість твоя
І віра в новий день
Благословенна!

* * *

.....

Десь там —
В чаду і гаморі —
я чую скрип і рев,
Я чую стогін ранньою зорею...
То, гей, з потугами, руйнуючи старе,
Наш корабель крутий зворот бере
І мерехтять під сонцем реї.
Під сонцем реї!.. Галас... Грім і бій...
Гримлять нам молоти — фанфари перемоги.
Нам не просить,
нам не молить ні в кого —
Тримайсь. Тягни!
До сонця!
Д'горі! Д'горі, краю мій!

Село Скелька, 1928 р.